

Wo'ZBEKSTAN HA'M QARAQALPAQSTAN RESPUBLIKASI JOQARI
HA'M ORTA ARNAWLI BILIMLENDIRIW MINISTRILIGI
BERDAQ ATINDAG'I QARAQALPAQ MA'MLEKETLIK
UNIVERSITETI
QARAQALPAQ FILOLOGIYA SI FAKULTETI

Fakultet dekani':

_____ Q.Q.Turdi'baev

«_____» _____ 2012 j.

5320100- jurnalistika qa'nigelig i bakalavr bag'dari'ni'n' 4-kurs studenti

Jumabaeva Mehribann' n'

«Gazetada xatlar menen islesiw («Erkin Qaraqalpaqstan,
«Qaraqalpaqstan jaslarʒ», «Jetkinshek» gazetalari' materiallari' 2010-
2011-jj)» atamasi'ndag'i'

PITKERIW QA'NIGELIK

JUMI'SI'

Jaqlawg'a ruxsat berildi

Ilimiy basshi': t.i.k. D.Bekbawliev

Jurnalistika kafedrasi'

(qoli')

Kafedra basli'g'i': t.i.k. D.Bekbawliev

(qoli')

«_____» _____ 2012j.

No'kis – 2012-j

Ma'mleketlik attestaciya komissiyasi'ni'n' **QARARI:**

Qaraqalpaq filologiyasi'
fakulteti dekani':

f.i.k. Q.Turdi'baev

Kafedra basli'g'i':

t.i.k. D.Bekbawliev

Ilimiy basshi':

t.i.k. B.Bekbawliev

Qaraqalpaq filologiyasi' fakulteti 5320100 – Jurnalistika qa'nigeli
bakalavr bag'dari'n pitkeriwshisi **Jumabaeva Mehribanni'n'** «Gazetada
xatlar menen islesiw («Erkin Qaraqalpaqstan, «Qaraqalpaqstan jaslar»,
«Jetkinshek» gazetalari' materiallari' 2010-2011-jj)» atamasi'ndag'i'
pitkeriw qa'nigelik jumi'si'na «_____» ball qoyi'lsi'n.

MAK basli'g'i': _____

MAK ag'zalari' _____

Tema: Gazetada xatlar menen islesiw

MAZMUNI

Kirisiw

I BAP. Gazetada xatlar menen islesiwdin' maqset ha'm wazıypalar?

1.1. Xat artında insan ta'g'diri...

Adamlar ne ushın gazeta redaktsiyalarına xat jazadı?

1.2. Redaktsiyag'a kelgen xatlardan paydalanıw, onı toparlarg'a bo'liw.

II BAP. Xatın' janrlıq o'zgesheligi.

2.1. Xat-publitsistikanın' o'zine ta'n bolg'an janr? sıpatında

2.2. Epitolyar publitsistika «Ashıq xat» ha'm de «Mu'ra'ja'a't»namalar

Juwmaq

Paydalanılğan a'debiyatlar dizimi

Kirisiw

İlimiy jumǵatǵa aktualǵı? Qaraqalpaq jurnalistikasında janrlardıń jetilisiwi, rawajlanǵıw ha'm qa'liplesiwi o'zine ta'n bolǵan rawajlanǵıw basqıshlarına iye. Biz izertlegen gazetalarda xatlar menen islesiw ma'selesini, tek xatlar menen islesiw emes, al onıń janrlıq o'zgesheligin belgilewde a'hmiyetli bolıp, milliy baspasozde ılayıqlı ornı bar. Ol arqalı ha'r bir da'wirdin' jılnaması sa'wlelenedi, da'wirdin' ja'miyetlik-siyasiy kelbeti o'z ko'rinishin tabadı. Gazeta ha'm jurnal oqıwshısına ıtibarın o'zine birden tartatug'ın «xatlar» bu'gingi künde gazeta materialları ın da tiykarın quraydı. Sebebi, bu'gingi informatsiya a'siri dep atalg'an XXI a'sirde adamlardıń informatsiyaga bolǵan talabı olardıń redaksiyalarg'a xat jazıwına sebep boladı. Sonlıqtan da gazetalarda tez-tez ushırasıp turatug'ın «Redaksiyalıq pochta» tu'sinigi ken' ma'niste bolıp, o'z ishine sol redaksiyaga pochta arqalı yamasa avtordıń tikkeley o'zi arqalı bolsa da kelip tu'sken barlıq materiallarda xatlardı qamtıydı. Olar: xatlar, rasmiy materiallar, sholkemlerdin' juwap xatları ha'm tag'ı basqalar bolwı mu'mkin. Sonlıqtan da, bu'gingi künde ha'r bir redaksiyada (ol g'alaba xabar quralları ın qaysı tu'ri bolmasın) xatlar bo'limi sholkemlestiriledi.

Bunıń sebebi, birinshiden, redaksiyaga kelip tu'sken xatlarda ko'terilgen ma'selenin' turmıslıq a'hmiyetke iye ekenligi ha'm onıń ha'zir juwaplıq tez sheshiw za'ru'rligi, sonday-aq, bul ma'selege tiyisli orınlarda ha'm juwapker adamlardıń dıqqatın qaratw maqsetinde. Ekinshiden, kelip tu'sken ko'binese qanday da bir kaxanada islep atıg'an adamlar ta'repinen jazılıp, redaksiyaga jollanadı. Bul jerde xatlar u'yrenilip tiyisli orınlarg'a jiberiledi. Avtorlar redaksiyanıń bul ma'sele menen tezirek

shug'ullanawh o'tinish etedi. Redaktsiya bolsa olardh' tilek o'tinishlerin orhlaw? sha'rt. Bul puqaralardh' mu'ra'jatlar? haqqhdag'? n?zamn' da orhlanawh' a'meldegı ko'rınisi esaplanad?. Mine ushday sebeplerge bola gazetan' operativ jumsh' na'tiyjesin ko'rsetetug'h «Bir xatt' izinen», «Redaktsiyag'a xat», «Redaktsiya pochtas?» rubrikas? baspaso'zde jiyi-jiyi qollanlad?. Son? da ayrqsha atap o'tiw kerek, redaktsiyag'a kelgen xatlar publitsistikan' epistolyar janrha tiyisli bolp, ma'mleketimizdin' u'lken siyasiy g'ayratkerlerinen tartp, belgili jazwsh? shaytlar, ilimpazlar, a'piway? miynet adamlar? da xat arqal? redaktsiyag'a mu'ra'jaat etiwı mu'mkin.

Ulwm aytqanda xatlar barlıq redaktsiya jumslarh' tiykar? esaplanad?. Ha'r bir gazeta-jurnal sanlar?, radioesittiriwler menen teleko'rsetiwler o'z auditoriyas'h' tilek ha'm o'tinishleri, pikir ha'm ushslarh' esapqa alg'an jag'dayda tayarlanad?. Ha'tteki, aytm waqtlar? jurnalistler bir xatt' juwabh izlep ha'ptelep, aylap jumsh alp barad?. Demek ha'r bir redaktsiya xatlarg'a su'yenip is alp barad?. Bul epistolyar publitsistika sh'g'armalarh' ken'nen jarq ko'riwi, olarg'a ayrqsha itibar beriliwi, us? janrdh' publitsistikalıq do'retiwshiliginin' basqa da formalar? qatarhda orn? og'ada u'lken ha'm ju'da' za'ru'rli ekenliginin' gu'was? bolamz. Demek, redaktsiyada xatlar menen islesiwdin' mu'mkinshiliklerin, o'zine ta'n o'zgesheliklerin, olard? baspada paydalanw s?rlarh biliwimiz, u'yreniwimiz bizin'she og'ada a'hmiyetli.

Biz tan'lag'an teman' aktuallg'? da ushnan ibarat.

Ja'nede izertlewıdin' aktuallg'? jurnalistika ilimi, «Publitsistika janrlar?» pa'ni aldhdı turg'an printsipiallıq waz?ypalard? ma'lim da'rejede sheship beriw bolp tablad?. G'alaba xabar qurallarhda ja'riyalanp

atʻgʻan informatsiyalardʻnʻ sapasʻ, koʻlemi haʻm onʻnʻ imenimliligin taʻmiyinlew bagʻdarʻnda oʻzininʻ taʻsirini tiygizib baradʻ.

Ilmiy jumʻtʻnʻ maqseti haʻm wazʻypasʻ. Pitkeriw qaʻnigelik jumʻtʻnʻzdʻnʻ tiykargʻʻwazʻypasʻ haʻm maqseti toʻmendegilerden ibarat.

Birinshiden: gazetalarda xatlar menen islesiwdinʻ maqset haʻm wazʻypalarʻnʻ uʻyreniwdinʻ aʻhmiyetini ashʻp beriw.

Ekinshiden: xatlar menen isleskende birinshi gezekte insan taʻgʻdiri menen baylanʻslʻ jumʻs alʻp barʻw zaʻruʻrligin koʻrsetip beriw.

Uʻshinshiden: xattʻnʻ gazeta redaksiyasʻha juʻkleytugʻʻnʻ wazʻypasʻnʻ anʻqlaw.

Toʻrtinshiden: Redaksiyalarda xatlar menen sistemalʻ tuʻrde islesiwdi shoʻlkemlestiriwdinʻ ilajlarʻnʻ izlestiriw.

Besinshiden, xatlardʻnʻ janrlʻq oʻzgesheliklerin uʻyreniw arqalʻ jurnalisttinʻ doʻretiwshilik miynetini koʻrsetip beriw, sonday-aq xat janrʻnʻnʻ informatsiyalʻq, analitikalʻq muʻmkinshiliklerin koʻz-qarastan uʻyreniw, juwmaqlar jasawdan ibarat.

Usʻ maqsetke kelip shʻqqan jumʻtʻnʻzdʻ uʻlken eki bapqa haʻm toʻrt paragrafqa boʻldik.

«Gazetada xatlar menen islesiwdinʻ maqset haʻm wazʻypalarʻ» dep atalgʻan, jumʻtʻnʻzdʻnʻ birinshi babʻnda – biz gazetada xatlar menen islesiwdinʻ maqset haʻm wazʻypalarʻha toqtaw menen birge xat janrʻnʻnʻ qaʻliplesiwi tariyxʻha haʻm rawajlanʻw evolyutsiyasʻha qʻsqasha sholʻw jasaladʻ. Onda tariyxʻylʻq printsipline suʻyengen halda bul janrdʻnʻ Tuʻrkistan baspasoʻzinde, sonday-aq, qaraqalpaq baspasoʻzinde qaʻliplesiwi haʻm mazmunʻ, qurʻlʻsʻ jagʻʻhan kem-kem rawajlanʻwʻ barʻsʻ ilimiy koʻz-qarastan uʻyrenildi, onʻnʻ payda bolʻwʻ tiykarlarʻ haqkʻnda pikir juʻritiledi. Sonday-aq bul bapta xat janrʻnʻnʻ, ulʻwma redaksiya

pochtasına kelip tu'sken ha'r bir xattın belgili bir sotsiallıq qubılıs şpatındağ'ı ayrım belgilerin ha'r ta'repleme izertlewdi o'z aldımızg'a maqset etip qoydıq.

Xattın janrlıq o'zgesheligi – dep atalg'an ekinshi bapta bolsa tikkeley janrlıq o'zgeshelikleri Qaraqalpaqstan baspasozı materiallar mısasında ilimiy ko'z-qarastan u'yreniledi. Onda, gazeta oqıwshılarının xatlardı tilek o'tinishleri menen bir qatarda u'lken ja'miyetlik iskerlerdin', hu'kimet basshılarının sonday-aq, basqa da taraw qanigelерinin' xatlar, mu'ra'ja'atlar na'zerde tutılğan.

İlimiy jan'alıg'ı. Pitkeriw qanigelik jumısının ilimiy jan'alıg'ı gazeta redaksiyalarında bu'ginnin' en' a'hmiyetli mashqalalarınan bolğan xatlar menen islesiwdi, onın rawajlanıwının milliy baspa so'zimizdegi ko'rinisin birinshi ma'rtebe salıstırma tu'rde analiz etiliwinde ko'rinedi. Bu'gingi ku'nge shekem ja'ha'n jurnalistikas ta'jiriybesinde janrlar ma'seleleri ken' tu'rde u'yrenilip kelinbekte. Olarda xat janrı ayrıqsha orındı iyeleydi. Us ko'z-qarastan qarag'anda, bul tema milliy jurnalistikamızdag'ı xatlar menen islesiw menen birge xat janrın u'yreniwge qaratılğan da'slepki qa'lem esaplanadı. Bu'gingi ku'nde g'alaba xabar qurallarının tematikalıq mazmunı, tipologiyalıq ha'm basqa da aspektleri boyınsha og'ada ko'p tarawlı.

Sonlıqtan, g'alaba xabar, qurallar jurnalistlerinin' xatlar menen islesiw ta'jiriybeleri, sheberligi, do'retiwshilik laboratoriyas xatlardın janrlarda jıwalanıwı ha'r ta'repleme u'yreniledi.

Teoriyalıq ha'm a'meliy a'hmiyeti. İzertleniw jumıs oqıw da'stu'rinin' jurnalistika qanigeliginin' bakalavr bag'dar boyınsha o'tiletug'ın «Gazeta jurnal redaksiyaların sho'lkemlestiriw», «Publitsistika janrlar», «Jurnalistikanın do'retiwshilik teoriyas ha'm a'meliyat»

pa'nlerinin' teoriyalıq jaqtan jetilistiriwine ko'mekshi qural bola alad?. Sonın' menen birge jurnalistika teорияs? menen shug'ıllanwsh? izertlewshiler, pa'n oqıwshılar?, jurnalistler jurnalistika bo'liminin' studentleri, gazetada endi jumıs baslap atıg'an jas jurnalistlerge praktikalıq jaqtan qollanba xızmetin atqarw?mu'mkin.

Temanın' u'yreniliw da'rejesi. Xatlar menen islesiw gazeta redaksiyas? xızmetkerlerinen og'ada juwapkershilikti, qırag'ıqt? talap etedi. Sonlıqtanda, xat jurnalistlik tvorchestvonın' ayrıqsha bir formas? sıpatında, gazeta oqıwshısın' shıg'armas? sıpatında da epistolyar publitsistika atalg'an o'z aldına bir janr bolıp qa'liplesti.

«Epistolyar publitsistika» so'zinin' etimologiyasına na'zer awdarsaq, grekshe EPISTJHIS «nama», «xat» so'zinen kelip shıqqan. Ha'zirgi baspaso'zde «xat» so'zi ha'r qıyl? rubrikalardıń atamasına da kirgizilip kiyatı. Ma'selen «xatlardan qatarlar», «xatlar menen sıılasqanda» h.t.b. Bul rubrikalar? astında ko'binese bir qatar korrespondentsiyalar jarıq ko'redi. Tiykarında xat baspa so'zde bu'gingi ku'n ushın za'ru'r bir qatar problemalard? so'z etiwshi materiallar sıpatında tanılad?. Sonday-aq ma'limleme, shag'ım, ushıs, ku'nnin' waqıyasına, gazeta materiallarına pikir bildiriw, ushıraswlar haqqında ta'sirler h.t.b. «Redaksiyalıq pochta» tu'siniginin' mazmunın quraytug'ın materiallard? «xat» dep atayd?. Sonın' menen birge gazeta oqıwshılarının', onın' xabarshılarının' ko'plegen xatlar?, gazeta betlerinde o'z aldına shıg'arma sıpatında ja'riyalanad?. Ma'selen: «Xabarshılar xabarlaydı», «Oqıwshı ushıs etedi», «Redatsiya pochtasin oqıg'anda», «Bir temada eki xat», «Gazeta oqıwshılar? oy saladı» - mine usınday ha'm tag'? basqa da us? xarakterdegi rubrikalardıń astında qa'liplesken da'stu'r boyınsha xatlar dep atalg'an materiallar jarıq ko'redi.

Qullas? «redaktsiyal?q pochtag'a» kelip tu'sken ha'r bir material, anaw yaki m?haw formada gazeta betlerinde jar?q ko'redi. Olard?n' geyde ja'riyalaw za'ru'r emeslerine juwap qaytar?lad?. Juwap xatt?n' avtor?ha jiberiliwi mu'mkin. Geyde bul xatlard?n' ta'g'diri, «Bas?lmag'an xatlard?n' deregi» rubrikas? ast?nda so'z etiledi. Ay?r?m jag'daylarda «juwap xatlar papkas?han» rubrikas?menen xatlarg'a shol?wda pikir bildiredi.

Jurnalistler redaktsiya pochtas?ha su'yenip, gazetada anaw yaki m?haw mashqalalard? ju'zege sh?g'arad?, o'z sh?g'armalar?n?n' temas?n tan'layd?, janr?n an?qlayd?. Redaktsiyadag'? xatlar amawl? xabarsh?lard? tvorchestvol?q saparg'a jollayd?. Olard?n' juwmaqlar? ko'binese «Bir xatt?n' izinen», «Jurnalisttin' jol da'pterinen», «Xat boy?nsha komandirovka», «Gazeta oq?wsh?lar?menen intervyu» h.t.b. rubrikalard?n' ast?nda ja'riyalan?p ot?rad?.

Tilekke qars?, bir eki pitkeriw qa'nigelik jum?slar?n esapqa almag'anda gazeta redaktsiyalar?nda xatlar menen islesiw ma'sele si Qaraqalpaqstan baspaso'zi m?sal?nda ele ilimiy ko'z-qarastan u'yrenilmegenin, u'yreniw ha'm talap etiletug'?n ma'sele ekenligine isenemiz. O'zbekstan baspaso'zinde xatlar menen islesiw ha'm xatlard?n' janrl?q o'zgesheliklerin u'yreniw juwmaqlar? professor Muxtar Xudayqulovt?n' «Jurnalistika va publitsistika» miynetinde ko'rinedi.¹

Al, juwmaqlaw bo'liminde bolsa o'z pikirlerimizdi ul?wmalast?r?p jum?sqa ul?wma ilimiy juwmaq jasalad?. Ay?r?m xarakterli us?n?slar keltiriledi.

İlimiy jum?st?n' teoriyal?q-metodologiyal?q tiykar?

Biz u'yrenip at?rg'an teman?n' metodologiyal?q tiykar? s?pat?nda a'lbette, olarg'a ilimiy analiz jasaw sonday-aq teman? ken' tu'rde ash?p

¹ Худайкулов М. Журналистика ва публицистика. Т., 2008 й.

beriw a'piway? emes. Bun' ush' elimizde g'alaba xabar qurallar'n' jum'slar'n ha'r ta'repleme jetilistiriwge qarat'lg'an Prezidentimiz İ.Karimovt'n' miynetleri¹, qarar ha'm pa'rmanlar?, jurnalistika teoriyas? boy'nsha belgili ilimpazlard'n', us? epistolyar publitsistikan'n' o'zgeshelikleri haqq'nda aytqan ilimiy pikirlerine su'yendik.

Sonl'qtan biz jum's'm'zda V.V.Uchenova E.N.Proxorov, M.Cherepaxov, S.M. Gurevich, F.Mwminov, R. Muxammadaliev, M.Xudayqulov, D.Bekbawliev, Z.Qoj'qbaeva, M.Jumamuratova ha'm tag'? da basqalard'n' ilimiy miynetlerinen ken' tu'r'ldede paydaland'q.

İzertlew obekti. Xat-redaktsiya jum's'n'n' tiregi. Qays? bir gazetan'n' ab'roy'n'n' o'siwi de, on'n' oq'wsh'lar'n'n' ko'beyiwi de, tiraj'n'n' art'w? da, xal'q penen baylan's'n'n' bekkemleniwi de, sol redaktsiyan'n' us? xatlar ag'm? menen qalay'nsha islesiwine tikkeley baylan'sl? Sonl'qtan, jum's'm'zd'n' «Xatlard? insan ta'g'diri» dep atalg'an birinshi bap't'n' birinshi bo'liminen, xatlard'n' redaktsiyag'a kelip tu'siwinen baslap on'n' baspadan sh'g'w'na shekemgi protsessler so'z etiledi, sonday-aq us? bapta redaktsiyalarda xatlar menen islesiwdi sho'lkemlestiriw qusag'an a'hmiyetli waz'ypalard'n' bag'dar'n milliy baspa so'zimiz respublikal'q gazetalar'm'z m'sal'nda u'yrenemiz. Yag'n'y bizin' jum's'm'zd'n' obekti «Erkin Qaraqalpaqstan», «Qaraqalpaqstan jaslar?» ha'm «Jetkinshek» gazetalar'n'n' son'g'? j'ldardag'? sanlar?. Biz izertlep ot'rg'an obektimizdi ken' tu'rde ash'p beriw maqsetinde olardag'?, yag'n'y, us? gazeta sanlar'ndag'? jum's'm'zg'a baylan'sl? bolg'an ayr'm xarakterli materiallar g'ana analiz etiledi.

¹ Каримов И.А. Мәмлекетимизде демократиялық реформаларды еле де тереңлестіріу хәм пуқаралық жәмийетти қурыу концепциясы. Т., 2010.

Qurʼān. Pitkeriw qaʼnigelik jumʼat Kirisiw, toʻrt boʻlimdi qamrap algʻan eki bap, juwmaq haʼm paydalanʻlgʻan aʼdebiyatlar diziminen ibarat. Pitkeriw qaʼnigelik jumʼatnʻ 65 bet bolʻp, paydalanʻlgʻan aʼdebiyatlar dizimi koʻrsetilgen.

I BAP. Gazetada xatlar menen islesiwdin' maqset ha'm wazıypalar?

1.1. Xat artında insan ta'g'diri...

Adamlar ne ushın gazeta redaktsiyalarına xat jazad?

Publitsistika o'zine ta'n janrlarının biri bul – xat janrı bolıp tabıladı. Xat so'zi arabsha so'z bolıp qanday da bir adamnan ekinshi adamg'a jazba ushında jollag'an xabardın, pikirdin, mu'ra'ja'a'ttın teksti bolıp, belgili bir mag'lumatlardı o'z ishine alg'an jazıw ma'nisin an'latadı. Bul so'z uzaqtag'ı adamnın o'zi kele almay qalg'anda, yaki jetip keliwi mu'mkin hallarda birewler arqalı jollag'an xat, yaki nama dep ataladı.¹

Xat bul insaniyattın en' a'yyemgi oylap tapqan ashıwlarının biri bolıp, jazıw payda bolg'annan son' adamlar arasındag'ı baylanıstın tiykarg'ı tu'ri bolıp xızmet etip kelmekte. Xat baylanıs quralı sıpattında pochta arqalı, telegraf, faks, internet sıyaqlı elektron baylanıs jolları arqalı jiberiledi ha'm qabıl etip alıladı. Bunday xatlardı shaxsiy xatlar dep ataydı. Ja'miyet ushın anaw yaki mınaw da'rejede qızg'ıwshılıq oyataturın, ja'miyetlik pikirdi payda etetug'ın xatlar bolsa ja'miyetlik a'hmiyetke iye xatlar sıpattında qa'dirlenedi. Bunday xatlar jazba a'debiyat, baspasoz arqalı ko'pshilikke, ken' ja'miyetshilikke jetkeriledi.

Ja'miyettin' anaw yaki mınaw tarawındag'ı, waqıyalar, fakt ha'm ha'diyselerdi o'zinde sa'wlelendirgen, ja'miyetshiliktin' pikirini oyatıwshı, qanday da bir jan'alıq kirgiziwshi xatlar, sonın menen birge publitsistika menen, baspas benen de baylanıslı. Yag'nıy, qanday da bir adam, aytayıq ma'mleketimiz puqarası o'zi jollag'an xat arqalı turmıstag'ı qanday da bir

¹ Қараң: Худайкулов М. Журналистика ва публицистика. Тошкент, «Университет» 2008 й. 165-бет.

fakt, waqʻya, haʻdiyse haqqʻda xabar beredi, olargʻa qarata oʻzininʻ pikir usʻnʻslarʻn bildiredi yaki qanday da bir maʻselesi boyʻnsha jaʻrdem soraydʻ, arʻz qʻladʻ, shagʻʻm etedi haʻm tagʻʻbasqa.

Solay eken, xat jeke insandʻ jaʻmiyet penen, oʻz gezeginde, jaʻmiyetti jeke insan menen baylanʻstʻʻʻshʻʻaʻhmiiyetli qural ekenligine isenemiz.

Bizinʻ pitkeriw qaʻnigelik jumʻʻʻʻʻʻʻʻ aldʻna qoygʻan baslʻ maqseti buʻgingi Qaraqalpaqstan kuʻndelikli baspasoʻzinde xatlar menen islesiw daʻrejesin uʻyreniw bolʻp tabʻladʻ. Solay da bolsa biz, bul janrdʻnʻ tariyxʻy rawajlanʻw basqʻshlarʻ haqqʻda da soʻz etiwdi maqul koʻrdik.

Biz, pitkeriw qaʻnigelik jumʻʻʻʻʻʻʻʻgʻa aʻdebiyatlar toplaw, uʻyreniw daʻwirinde xat-publitsistika janrʻ sʻpatʻda uzaq daʻwirlerdinʻ ishinde qaʻlipleskenine isendik. Erte daʻwirlerdegi adamlardʻnʻ jeke haʻm is babʻndagʻʻ xat daʻwirlerdegi adamlardʻnʻ jeke haʻm is babʻndagʻʻ xat alʻʻʻwlarʻ pochta xʻʻzmetininʻ qaʻliplesiwine tiykar jarattʻ. Pochta xʻʻzmetininʻ payda bolʻwʻ bolsa, kuʻndelikli gazetalardʻnʻ puʻtkil duʻnya boylap tez taralʻwʻna muʻmkinshilik berdi. Burʻnlarʻ tek puqaralar arasʻndagʻʻ xat jazʻʻʻwlar olardʻnʻ aman-esenligin, nege zaʻruʻrligi menen quwanʻsh, qaygʻʻʻn ortaqlasʻwgʻa muʻmkinshilik jaratʻp berse, keyin ala bunday xatlar, namalar, muʻrajatlar bir eldinʻ, maʻmlekettinʻ taʻgʻdirin sheshetugʻʻn tiykargʻʻ huʻjjet xʻʻzmetin atqara basladʻ.

Qaraqalpaqstan baspasoʻzinde xat janrʻnʻnʻ qaʻliplesiwii XX aʻsirdinʻ 20-jʻllarʻna tuwra keledi. Sebebi, bul daʻwirde Qaraqalpaqstanda baspasoʻz endi gʻana qaʻliplesken edi. Oʻtken aʻsirdinʻ 20-30-jʻllarʻndagʻʻ Qaraqalpaq aʻdebiyatʻnʻ oʻtken aʻsirdinʻ 20-30-jʻllarʻndagʻʻ qaraqalpaq aʻdebiyatʻnʻ izertlewshi belgili aʻdebiyatshʻ ilimpaz, akaemik M.Nurmuxammedov oʻzininʻ tanʻlamalʻ shʻgʻarmalarʻnʻnʻ eki tomlʻgʻʻnda aʻdebiy janrlardʻ izertlewdi, kuʻndelikli gazeta janrlarʻnan bolmaydʻ. Aʻlbette, gazetadagʻʻ

xatlar maqala , ocherk, kishi gu'rrin' s'pat'nda ilimpaz miynetlerinde ilimiy talq'g'a al'nd?.¹

Tu'rkistanda baspaso'zdin' payda bol'w? XX a'sirdin' ekinshi yar'm'ha tuwra keledi. 1870-j'ldan baslap Tashkent qalas'nda «Turkestanskije vedomosti», «Turkistan viloyati gazet», 1906-j'ld'ni' iyun ay'han baslap «Taraqqiy», «Shuhrat», «Xurshid» keyin ala «Turkiston», «Samarqand» ha'm tag'? da basqa milliy baspaso'zimizdin' da'slepki tuw'ni ko'tergen gazetalar jum's baslag'an bolsa, bul gazetalar da birinshi gezekte, puqaralard'ni' mu'ra'jatlar'ha xatlar'ha basl? itibar qaratqan. Tu'rkistanda jadidshilik ha'reketinin' tiykar'ni sal'wsh'lar Behbudiy,, Minavvar qariy, Sholpan, A.Qadiriyy, Fitrat usag'an ulamalar elimizdin' g'a'rezsizligi ush'ni gu'resshen' xatlar'ni gazeta betlerinde ja'riyalad?.²

Haq'iyqat'nda da milliy baspaso'zinin' payda bol'w? menen ul'wma xal'ql'q mashqalalard'ni' sheshimine qarat'lg'an jum'slar, jurnalistler ta'repinen al'p bar'lg'an izlenisler, olar ta'repinen berilgen ush'islar, juwmaqlar haqq'nda ko'plep jaz'w? analitikal'q janrlard'ni' qa'liplesiwine tiykar jaratt?. Ilimnin', texnikal'q progresstin' rawajlan'w?, ko'plep oq'w qollanbalar? menen ko'rkem a'debiy kitaplard'ni' baspadan sh'g'ar'w? retsenziya, s'ni janr'ni payda etti. Xal'qt'ni' aras'han sh'qqan sawatl?, ziyal? adamlard'ni' baspaso'z betlerine o'z pikir ha'm ush'islar menen qatnas'w? xat. Korrespondentsiya janrlar'ni keltirip sh'g'ard?. Solay etip, ha'r bir janr, sol ku'nnin' waz'ypas'han ha'm de ald'ha qoyg'an talaplar'han kelip sh'g'p qa'liplesken, ayr'mlar?, ku'nnin' talaplar'ha juwap bermese, sh'g'p qalg'an.

¹ Нурмухамедов М. Таълаамалы шығармалары. II том. 1983-ж. Нөкис, «Қарақалпақстан»,

² Б.Дўстқараев. Ўзбекстан Журналистикасы тарийхы. Т. 2009-ж.

Xat ha'r bir redaksiya jum'sh'ni' tiykar'ni qurayd?. Sonl'qtan da redaksiyag'a kelgen ha'r bir xat na'zerden shette qald'olmayd?. Redaksiyag'a kelgen xatlarg'a bolg'an itibar gazetan'ni' ja'miyetshilik penen aras'ndag'ni' baylan'is ko'piri x'zmetin atqarad?, Xatlar menen islesiw auditoriya menen baylan'ist? bekkemleydi. Gazetan'ni' oq'wsh? ald'ndag'ni' abroy'ni' ko'teriliwide tikkeley redaksiyag'a kelgen xatlard'ni' ta'g'diri menen baylan'isl?. Sebebi, ha'r bir xatt'ni' art'nda insan ta'g'diri turad?. Oq'wsh? redaksiyag'a u'lken u'mit ha'm isenim menen xat jollayd?. Ol o'zinin' jum'sh'ndag'ni', turm'sh'ndag'ni' ush'rasqan mashqalalard'ni' sheshimin tab'w ush'ni gazetan'tan'layd?. Us'lay'nsha pikirler kesispesi, pikirler talas?, polemika adamlard'ni' du'nyag'a ko'z-qaras?qa'liplesedi.

Demek, gazetada xat ja'miyetlik pikirdin' qa'liplesiwinin' bir ko'rinisi s'pat'nda a'lle qashan or'ni al'p bold?. Biz olard?, ha'tteki bizin' eram'zg'a shekemgi da'wirde jasap o'tken a'yyemgi Rim ha'm Venetsiya usag'an ma'mleketlerde oratorl'q o'neri, mekteplerine tiykar salg'an, Demosfen, Tsitseron, Aristotel, Lisiy. Sonday-aq O'rta Aziya xal'qlar?ma'deniyat'ni' rawajlan'w? u'les qosqan ull? insanlar Abu Ali Ibn Sino, Abu Rayxan Beruniy, Abu Nasr al Farabiy ha'm tag'? basqalard'ni' miynetlerinde ko'remiz.

Bu'gingi ku'nde xat janrlar'ni' formalar? tu'rlishe bol'p gazeta oq'wsh'lar'na jetkerip beriwidin' us'llar? rawajlang'an. Bu'gingi ku'nde O'zbekstanda baspa g'alaba xabar qurallar'ni' san?m'ni'nan aslam bol'p, Qaraqalpaqstanda bolsa bu'gingi ku'nde bes respublikal'q on u'sh tarawl'q, eki qalal'q, on to'r rayonl'q gazetalar, u'sh jeke menshik gazetalar menen birge tog'z jurnal sh'g'ar'lamaqta. Biz bul bas'llamlard'ni' ha'r birinin' tigindileri menen tan'isar ekenbiz, olard'ni' ha'r birinde xatlar menen islesiw belgili bir ta'rtipke qoy'lg'an'ni' gu'was?bolam'z.

Xat janr? bizin' bu'gingi turm?shimizda da u'lken rol oynayd?. G'alaba xabar qurallar?n?n' o'z funktsiyas?n' a'melge as?w bag'dar?nda da olarg'a mu'rajaat etip kelgen ha'r bir xatt?n' orn? ayr?qsha. Bul qub?l?st?n' sotsiall?q ku'shin tu'siniw xatlar menen islesiwshi ha'r bir jurnalist ush?n a'hmiyetli esaplanad?.

Xal?qt?n' o'z tileklerin ha'm arz?w a'rmanlar?n, shag'?m ha'm ush?slar?n, maqsetin ha'm talaplar?n bildiretug'?n sotsiall?q institutlard?n' biri baspaso'z esaplanad?. Ma'mleketimizde demokratiyal?q reformalard? elede teren'lestiriw sonday-aq, puqaral?q ja'miyetti qur?wda sotsiall?q institutlard?n' orn? ayr?qsha bol?p, solard?n' ishindegini en' a'hmiyetlisi baspaso'z esaplanad?. Gazeta redaksiyas? o'z auditoriyas? ha'm de basqa sotsiall?q institutlar aras?nda baylan?st?r?wsh? x?zmetin atqarad?. Olar, oq?wsh?lard?n' xatlar?n tiyisli or?nlarg'a jiberedi. Olardan juwaplar alad?. Na'tiyjesin baspadan sh?g'arad?. Bul arqal? baspaso'zdin' abroy?n?n' o'siwine, oq?wsh?lar auditoriyas?n?n' ken'eyiwine, son?n' menen birge ken' ja'miyetshilik ko'z ald?nda u'lken isenimdi aqlaytug'?n qu'diretli ku'shke aylanad?. Sonl?qtanda, redaksiyag'a kelgen ha'r bir xat o'zinin' juwab?n ku'tedi. Bu'gingi ku'nde xatlar menen olarg'a berilgen juwaplar da tu'rli formalarda, xat arqal? jazba tu'rde, telefon arqal?, SMS arqal?, juwaplar beriledi.

Ha'r bir xatt?n' ishinde insan ta'g'diri turad?.

Solay eken, olar menen islesiwde redaksiyalarg'a og'ada juwapkerli waz?ypalar ju'klenedi. Sebebi, redaksiyag'a kelgen xatlar ja'miyetlik pikirdi an?qlawg'a ha'm on? qa'liplestiriwge ja'rdem etedi. Ol gazeta ja'riyalang'annan son' ja'ne adamn?n' pikirini tol?qtat?p ot?rad?.

1.2. Redaktsiyag'a kelgen xatlardan paydalanıw ha'm

on? toparlarg'a bo'liw

Bu'gingi ku'nde respublikalıq ko'lemde tarqatılatur'ın «Erkin Qaraqalpaqstan», «Vesti Karakalpakstana», «Qaraqalpaqstan jasları», «Jetkinshek», «Qaraqalpog'iston tongi» gazetalarında xat janrına ayrıqsha itibardıń qaratılǵanlıǵın ko'remiz. Sonıqtan, pitkeriw qa'nigelik jumısınzdıń bul bo'liminde xatlardıń redaktsiyalarg'a kelip tu'siwinen baslap onıń gazeta betlerinde ja'riyalanaman degenshe shekemgi protsesslerdi so'z etemiz. Sonday-aq, xatlar menen islesiwdi sho'lkemlestiriw ma'selelerinde ilimiy ko'z-qarastan u'yreniwge ha'reket etemiz.

Redaktsiyalarg'a jıl dawamında ju'zlep, ha'tte, mınlap xatlar kelip tu'sedi. Mısalı, «Erkin Qaraqalpaqstan» gazetası redaktsiyasına g'a'rezsizligimizdin' da'slepki bes jılında 1991-jıl 1918, 1992-jıl 1358, 1993-jıl 1173, 1994-jıl 938, 1995-jıl 900 dan aslam xatlar kelip tu'sken. Keyingi bes jıl 2008-jıl 544, 2009-jıl 460, 2010-jıl 547, 2012-jıl 269 xat kelip tu'sken. Ko'rip otırǵanımızday xatlardıń sanı jıldan jılǵa kemeyip baratırǵan. A'lbette, bunnan, oqıwshılardıń gazetag'a bolǵan isenimi jog'alıp baratır yamasa adamlar gazetanı az oqıytur'ın boldı – degen juwmaq shıǵarırǵa bolmaydı. Xatlar menen islesiw og'ada qıyın ha'm quramalı jumıs ekenligin an'ladıq. Sebebi, ha'r bir xattıń artında insan ta'g'diri, sonıń menen birge ulıwma xalıqlıq a'hmiyetke iye bolǵan sheshimin ku'tip turg'an ma'seleler turadı. Kelip tu'sken xattıń mazmunı menen tanısıw, onı dizimnen o'tkeriw, sonıń menen birge tiyisli bo'limge u'yreniw ushın jiberiw, onı anıq sheshimin anıqlaw ushın waqıttı belgilew u'lken

juwappershilikti talap etedi. Sebebi, xatt? jazg'an puqara on?n' gazeta betinde juwab?n?n' sh?g'?w?n as?g'?sl?q penen ku'tip ot?rad?. Sonl?qtanda «Erkin Qaraqalpaqstan», «Qaraqalpaqstan jaslar?», «Jetkinshek» gazetalar?nda «Redaktsiyam?zg'a xat keldi», «Bir xatt?n' izinen», «Qulaq qag'?s», «Sorag'an edin'iz, juwap beremiz» ha'm tag'? da basqa rubrikalar ast?nda maqalalar berilip bar?lad?.

Xatlar menen redaktsiyan?n' derlik barl?q do'retiwshilik ja'ma'a'ti shug'?llanad?. Biraq, ayr?qsha juwappershilik xatlar bo'limine ju'klenedi. Bul bo'imnin' tiykarg'? waz?ypas? gazeta oq?wsh?lar? menen baylan?st? ku'sheytiw, xatlar menen islesiw, ha'r q?yl? ush?ras?wlar o'tkeriw xabarsh?lar ha'reketin ku'sheytiwden ibarat.

Xatlar bo'liminin' x?zmetkerleri ta'jiriybeli jurnalistlerge bekitiledi. M?sals?, «Erkin Qaraqalpaqstan» gazetas?nda O.Sa'tbaev, «Qaraqalpaqstan jaslar» gazetas?nda jurnalist G.Turd?sheva, «Jetkinshek» gazetas?nda, D.U'bbiniyazovalar redaktsiyan?n' xatlar bo'limin basqarad?. Olar redaktsiyag'a kelgen xatlard?n' mazmun?n u'yreniw arqal? a'hmiyetlililerin iriklep taqlayd?. Informatsiyalıq xarakterindegi xatlard? gazetag'a sh?g'?ar?w ush?n tayarlasa, mag'l?wmatlar? an?q bolmag'an, yaki tu'siniksiz jaz?lg'an xatlard?n' iyelerine juwaplar jazad?.

Eger, jurnalistlerdin' izertlewi q?y?n bolg'an ay?r?m ma'seleler ush?n qa'nigelerge mu'ra'jat etiledi. Gazeta ush?n xatlar redaktsiyan?n' barl?q bo'limlerinde tayarlanad?. Ma'selen, xatlardan al?ng'an faktlerdi jurnalist o'zlerinin' maqalas?nda, korrespondentsiyada yamasa feletonda paydalan?w? mu'mkin. Sol xat boy?nsha xabarsh? komandirovkag'a jiberiliwi ha'm material tayarlan?w? mu'mkin. Ja'ne de jurnalistler o'zlerinin' sh?g'?armalar?nda xatlarda sa'wlelengen oq?wsh?lard?n' q?z?g'?wsh?l?qlar?n, talap ha'm tileklerin so'zsiz esapqa alad?.

Misal, «Erkin Qaraqalpaqstan» gazetasının 2011-jıl 8-oktyabr sa'nesinde Z.Erekeevanın «Qulaq-qag'ız» rubrikasında bergen «Tolıq ta'reziden alıp ket» dep ataluvshı sın bag'dardag'ı xat janrına kiredi. Avtor, ja'miyetshilikte ju'zege kelip atıg'an unamsız qubılıslarg'a ko'z jumıp qaray almaydı. Ol kewlinde barın qag'azg'a to'gıp saladı ha'm ba'rshe gazeta oqıwshılarına mura'jat etedi: «Joqarıdag'ı kibi ga'plerdi bazarg'a barg'anımızda ha'r qa'demde jiyi-jiyi esitetug'ın boldıq. Tuwrısı, bul ga'plerden son' kimnin' kewlinde bolsa da ekileniwshilik boları anıq. Ha'tte sanamızg'a kirip qalg'anıg'ı sonshelli, geyde o'zimizde ku'ndelikli mu'tajligimizdi qanaatlandırw ushın barg'anımızda, da'slep satıwshıg'a «Ta'rezin'iz tolıq ba'ı», degen soraw taslaymız. Ta'biyg'ı halda ol da «awa» deydi. Aqır, kim o'zinin' aybın ashıq aytadı? Meyli, siz qaysı zattı o'lshep alsan', ta'rezi yaki bankalı (gu'rish, lobiya, ma'sh) deysiz be u'yin'izge barıp o'lshep ko'rsen'iz kemisligin ko'resiz. Al, sol waqıtlar bilip, satıwshıg'a qaytarıp bersen'iz, izin'izden ha'r qıylı ga'plerdi aytıp qaladı...» - dep, ayta kelip «Bizin' aytajag'ımız, hesh kimnin' kewil aynasın girbin' qaplamag'ay. Dana xalqımız, qa'na'a'tke bereket» dep biykarg'a aytpag'an g'oy. O'z gezeginde qadag'alawshı uyımlar da bul pikirlerimizdi esapqa aladı dep oylaymız, - dep juwmaq jasaydı. Ayırım jag'daylarda xatlar belgili bir tarawdın qa'nigeleri ta'repinen jazılıp ja'miyette ju'z berip atıg'an waqıya, ha'diyse ha'm qubılıslarg'ao'zlerinin' ko'z-qarasların bildiredi. «Erkin Qaraqalpaqstan» gazetasının 2011-jıl 13-avgust sa'nesindegi sanında Qaraqalpaqstan Respublikası Awıl ha'm suw xojalıg'ı ministrliginin' bo'lim baslıg'ı M.Qurbaniyazovtın «Ja'ne de Rogun GES» haqqında. Tiykarg'ı maqset ne? atamasındag'ı maqalas «mu'na'sibet» rubrikasında berilgen. Bul jerde qa'nige gazetanın aldın'g'ı sanlarında jarıq ko'rgen «Ja'ne de Rogun GES

joybarhnh' a'melge ashlwshh' aqbetleri haqqida» - dep atalwsh? maqalan? oq? bol?, o'zinin' jeke mu'na'sibetin qag'azg'a tu'sirgen xatn «Biz tek bu'gingi ku'nimizdi emes, o'z perzentlerimizdin' erten'gi ta'g'dirin, keleshegin oylap is tutatug'hn xalqpz. Sonlqtan da, us? global ekologiyalq ha'm sotsiallq-ekonomikalq apatshlqtin' aldhn alw boynsha ma'mleketimizdin' al? bar? at?g'an siyosatn qollap quwatlaym?z» - dep atap o'tedi.

Solay etip, baspa organlar?, gazetalar bizin' ja'miyetimizde demokratizmdi ku'sheytiwge, sonday-aq xalqtin' aktivligin o'siriwge o'zinin' ta'sirin tiygizip ot?ad?. Mine, usnday qa'siyetleri menen baspaso'z, yag'ny, jurnalistika ja'miyette to'rtinshi ha'kimiyat da'rejesinde ko'rinedi. Demek, epistolyar publitsistikalq, xat janrhnh' publitsistikada tutatug'hn orn? og'ada ull?. Xatlar ag'm?-bul ja'miyetlik pikirdin' ko'rinisi. Al, endi gazeta redaksiyalarnda xatlar bo'liminin' ishki funktsiyasna na'zer salayq, olardhn' tikkeley wazypas? nelerden ibarat degen sawalg'a juwap izleyik.

Xatlar menen redaksiyanhn' xatlar bo'limi, sonday-aq, onhn' barlq do'retiwshilik ja'ma'a'ti shug'llanad?. Biraq, ayrqsha juwapkershilik xatlar bo'liminde bolad?. Bul bo'limnin' tiykarg'? wazypas? gazeta oqwshlar? menen baylanst? ku'sheytiw, xatlar menen islesiw, ha'r qyl? ushraswlar o'tkeriw, xabarshlar ha'reketin ku'sheytiwden ibarat. Xatlar bo'liminde jum? islewshi do'retiwshi xzmetkerler ta'jiriybeli jurnalistler bolw? kerek. Olar kelip tu'sken ha'r bir xatlard? saylap, aktual temalard? islep, oqwshlardhn' qzqt?g'an, tnhshzland?g'an sawallarg'a o'z waqtnda juwap beriwi, kerek bolsa, bul bag'darda analitikalq izleniwler apara alw? kerek. Gazeta ushn xatlar redaksiyasnhn' barlq bo'limlerinde

tayarkanad?. Msal, respublikalq «Erkin Qaraqalpaqstan» gazetasnda bir neshe redaksiyalar bolp olar to'mendegishe ko'zge taslanad?.

1. Siyasy ja'miyetlik redaksiyas?
2. Ekonomikalq-sotsialq redaksiyas?
3. Awl-xojalq ha'm sanaat redaksiyas?
4. Kommertsialq ha'm dag'azalar redaksiyas?
5. Xatlar bo'limi
6. Sekretariat

Ko'rip o'tkenimizdey, redaksiya kelgen xatlar birinshi gezekte xatlar bo'limine kelip tu'sedi. Bul jerde xatlardn' mazmun menen tanp shqqannan son' olardn' mazmunna, problematikasna, mashqalasna qaray otp redaksiyalarg'a bo'listiriledi. Kelip tu'sken xatlar bas redaktordn' ko'rsetpesi, yaki buyrg' tiykarnda redaksiyalarg'a, kerekli jerinde arnawl tu'rde qa'nige jurnalistlerge tapslad?. Xatlar belgilengen mu'ddet ishinde qayta isleniwi yaki redaksiya ta'repinen qayta u'yreniliwi, sonday-aq, aym ma'selelerge anqlq kirgiziwi ushn tiyisli ornlarg'a xat arqal, sonday-aq, telefon arqal mu'ra'jat etiw, olardan juwaplar alwtalap etiledi.

Msal: awl xojalg' ha'm redaksiyann' xzmetkerleri o'ndiris, qurs isleri ha'm basqa da ustaraw boynsha kelip tu'sken xatlar boynsha jaqs materiallar tayarlay alad?. Al, awl-xojalg' redaksiyasnn' jurnalistleri bolsa, us awl-xojalq taraw boynsha kelgen xatlard qayta islep, basp shg'arw yamasa olardn' tiykarnda materiallar tayarlaw menen shug'llanad?.

Demek, ha'r bir redaksiya o'z tarawna baylanl xatlar menen islesedi. Sonda xatlar bo'liminin' wazypas neden ibarat degen ornl sawal tuwad?. Geyde xatlar bo'liminin' minnetine moral ha'm turm

temasındagı? materiallar tayarlaw kiredi. Ko'binese xatlar bo'limi redaksiyag'a kelip tu'sken o'zgeshe xatlardın' o'zinen kelip shıg'ıp basqa bo'limge tiyisli bolmag'an xatlar menen islesedi. Redaksiya pochtasındın' jumıs ta'rtibi bılay: Xatlar ashılad?. Sol ku'ni registratsiyalanad?. Esapqa alıp oqıp shıg'ıw ushın redaktorg'a yaki onın' orınbasarına beriledi. İri gazetalardın' redaksiyasında tuwrıdan-tuwrı bo'limlerge bo'linip beriledi. Demek, hesh bir xat ızsiz jog'alıp ketpeydi ha'm xat avtor? a'lbette onın' ta'g'diri haqqında juwap alad?. Gazeta redaktor? ha'r ku'ni derlik pochtan? oqıw?, tolıq yaki ma'lim da'rejede olardan xabardar bolıw? tiyis. Gazeta redaksiyalarına ku'nine ko'plegen xatlar kelip tu'sedi ha'm xatlar bo'liminde olar toparlarg'a bo'linedi. Olar dizimnen o'tkerilgennen son' tematikasına say tiyisli bo'limlerge jiberiledi. Mısal?, «Erkin Qaraqalpaqstan» gazetasındın' siyasiy ja'miyetlik redaksiyasına 2011-jıl? 600 den aslam, 2012-jıl? 450 ge shamalas xatlar kelip tu'sken. Ulıwma redaksiyag'a kelgen xatlar arxivte saqlanıw? tiyis. Mısal?, «Erkin Qaraqalpaqstan», «Vesti Karakalpakstana», «Jetkinshek», «Qaraqalpaqstan jasları», gazetasına kelip tu'sken xatlar belgili bir waqıttan keyin ma'mleketlik arxivine tapsırılad?. Sebebi, bul gazetalardın' sho'lkemlestiriwshileri ha'kimiyat esaplanad?.

«Jetkinshek» gazetası redaksiyalarında tiyisli arxiv hu'jjetlerin saqlaw ornı bolmag'anlıqtan 2-3 jıldan artıq xatlar saqlanbayd?. Tek g'ana son'gı? 1-2 jıldın' xatların tabıw mu'mkin.

Ulıwma qaysı bir gazetanın' bolsa da xatlar bo'limi redaksiya jumıslarındın' en' tiykargı? ha'm awır ju'gin tartad?. Al, endi redaksiyalardagı? xatlar bo'limi xızmetkerlerinin' sanı sol gazetanı ishki mu'mkinshiliklerine baylanısla az da bolıw? ha'm ko'pte bolıw? mu'mkin. Ma'selen, qalalıq ha'm rayonlıq gazetalarda xatlar bo'liminin' wazıypasın

juwaplı xatker atqardı. Respublikalıq ha'm wa'layatlıq gazetalardıń xatlar bo'liminde bolsa, bir neshe xızmetkerler isleydi. Bo'lim men'geriwshisinin tapsırmas boyınsha xızmetkerler redaksiyag'a kelip tu'sken xatlardıń barlıg'ın oqıp shıg'ıp, onnan son' ol xatlardıń ta'g'dirin sheshedi. Mısal, «Erkin Qaraqalpaqstan», «Qaraqalpaqstan jasları», «Jetkinshek» usag'an gazetalar redaksiyalarına jılına mın'lap xatlar keliwi mu'mkin. Bul redaksiyalarda xatlar menen islesiw protsessi og'ada qızg'ın alıp barıladı. Texnikalıq xızmetkerler xatlardı registratsiyag'a alıw menen shug'ıllanadı. A'debiy xızmetkerler (redaktorlar) bolsa, xatlardı baspag'a yaki tiyisli orınlarg'a jiberiw ushın tayarlaydı, faktlerdi, arzasag'ımlardı tekseredi ha'm tag'ı da basqa jumıslardı atqaradı. Ko'binese redaksiyalarda kelgen xatlardı nomerlep otıratug'ın arnawlı kiris, shıg'ıs jurnalı boladı.

Bul jurnallarda to'mendegidey grafalar bolıp, og'an tiyisli bolg'an ma'seleler toltırıladı.

1. Xatın' qatar ta'rtibi. (Bul jerde kelgen xatın' neshinshi ekenligi na'zerde tutıladı).

2. Onın' redaksiyag'a tu'sken ku'ni. (Sa'nesi toltırıladı, mısal, 2012-jıl 25-may).

3. Avtordın' familiyası ha'm atı. (İsmaylov Da'wrانبек Omarovich).

4. Jasap turg'an ma'kan jayı. (Kegeyli rayonı, «Da'rwazaqum» fermer birlespesi).

5. Xatın' qısqasha mazmunı. (Awılда jan'a mektep qurılısın tezlestiriwdi sorap jazg'an).

6. Xatın' qaysı orındıg'a jiberilgenligi. (Ekonomika ha'm sotsiallıq redaksiya).

7. Orınlıng'an waqt? (15-iyun 2012-jıl).

Ja'ne de redaktsiya jurnaldan basqa, formas? yag'nıy kartochka formasınń qollanıw praktikas? da bar. Kartochkanıń birinshi betinde bir neshe grafa: xattıń temas?, nomeri, kelip tu'sken ku'ni, avtorıń familiyas?, at?, jo'ni, ma'kan jay?, xattıq qısqasha mazmun?, qays?bo'limge yamasa qays? ma'kemege jiberilgenligi ha'm kimnin' oqıg'anlıg'? ko'rsetilgen. Ekinshi betinde gazetanıń mńa nomerinde mńaday tema menen ja'riyalanad?, mńa ma'kemege jiberiledi, juwab?mńa ku'ni alıńd?, xat avtorına mńa ku'ni juwab?jiberiledi degen belgili grafalar bar. Bunday kartochkalar arqalı xattıń redaktsiyag'a kelip tu'sken ku'nnen baslap, gazetada ja'riyalang'an waqtına shekem yamasa tekserilgennen keyin juwab?jiberilgenge shekemgi o'tken waqtı tolıq ko'riwge boladı. Demek, hesh bir xat juwapsız qaldırılmaydı. Biz joqarıdagı pikirimizdi «Erkin Qaraqalpaqstan» gazetası mńsalında so'z ettik. Sonı da aytıw kerek, ha'r bir gazeta redaktsiyasınń atqaratug'ın xızmeti olardıń aldında turg'an wazıypalardan, sonday-aq, o'z auditoriyasınń talg'amına say xatlar menen islesiwdegi mu'mkinshiliklerine baylanıslı boladı. Ma'selen: mektep oqıwshılar? gazetası esaplang'an «Jetkinshek»ti alıp qaraydı; Bul gazetanıń redatsiyasına ko'binese xat jas xabarshılar, mektep oqıwshılar? ta'repinen xatlar keledi. Olardıń u'stinde islesiw ushın gazeta xızmetkerlerine u'lken juwapkershilik ju'klengen. Olar o'sip kiyatırg'an jas a'wladtıń pikirin, olardıń do'retiwshilik miynetin, jurnalistikag'a bolg'an qızıg'ıwshılıg'ın itibarsız qaldırmaı tiyis. Sol ushın da bul gazeta redaktsiyasınń xatlar menen islesiw ushın basqa gazeta redaktsiyalarınan a'dewir parq qıladı. Olardıń jazg'an ha'r bir xatına juwap jazıladı, tu'sindiriledi. Bunıń baslı sebebi, gazeta mektep partasına endi otırg'an 1-klasstıń pitkeriwshisi klass oqıwshılar? bolıwı mu'mkin.

Olar u'iken adamlarday ko'rgen bilgen waq'iyalar, kewil-keshirmelerin bir qa'lipke tu'sirip ta'rtiplestirip jaza almaw? mu'mkin. Son' ush faktlerdi mektep oq'wshlar? ta'repinen xat arqal? jiberilgen mag'l'wmatlar tol'qtir'la'w, ko'rkemlewge, b'laynsha aytqanda pu'tkilley qayta islenedi. Sebebi, balalar gazetasn' tili ko'rkem, sh'ayl? bol'w? da talap etiledi. Solay bolg'annan keyin ha'r bir xat gazetan' x'zmetkerleri ta'repinen ko'zden o'tkerilip, qayta-qayta oq'la, balalar tiline, oy'na 'layq qaytadan islenedi ha'm bunnan son' g'ana gazetag'a jaraml? dep tab'lad?. Ay'rm waq'lar? olarg'a, avtorlarga redaksiya ta'repinen xatlar jollanp, onda qanday bag'dardag'? mag'l'wmatlarda jiberiliw ha'tteki, qalaynsha jaz'w haqq'nda qa'nige jurnalistler ta'repinen ma'sla'ha'tler beriledi.

Us? talaplarga baylan'sl? gazetan' ha'r bir x'zmetkerine ha'r bir xatt? ash'p oq'g'anda, on? islegende oq'wsh? pikirini saqlag'an halda qatnas jasaw ha'm qayta islew taps't'lad?. En' basl's? oq'wsh'g'g' ayt'la'jaq pikirinen sh'g'p ketpew za'ru'r. Bunday xatt' yamasa materiald' qunl'lg'?, gazeta oq'wsh's? jibergen xatt' mazmun'n' teren'liligi, gazeta talab'na muwapl'ql'g'?, sol ku'n mashqalas'na say keliwi menen o'lsenedi.

Xat penen islewde ha'r bir jurnalistten u'iken juwapkershilikti, ziyreklilikni talap etedi. Redaksiyag'a kelip tu'sken xatlar ha'r ta'repleme teren' u'yreniledi, analizlenedi, temalar tan'lanad?. Xatlar, o'zlerinin mazmun'na qarap tu'rlerge bo'linedi.

M'sal?, gazetan' ba'rqulla xat jaz'p turatug'n turaql? ja'miyetshilik xabarlar?, or'nlarda bol'p at'rg'an waq'ya, xabar jan'al'qlar haqq'nda so'z etedi. «Erkin Qaraqalpaqstan» gazetas'nda «Bir avtordan eki xat», «Bizge jazad?», «Xat» «Bizge jazad?» rubrikalar? as'nda berilip barg'anlg'n ko'remiz. Al, «Ustaz jol?» gazetas'nda bul ma'selege ayr'qsha itibar

qaratıp «Ustaz jolı»na xatlar» rubrikası sho'lkemlestirilgen. Bunda redaksiyag'a kelgen xatlar iriklenip bir neshe gazeta oqıwshılardıń xatlar ayatın jag'daylarda «Arnawlı betler»de, ayatın waqıtlar arnawlı kolokalarda berilip barılǵan. Gazetanın 2011-jıl 21-may sanında 7-bet «Ustaz jolı»na kelgen xatlarg'a arnalg'an. Bunda No'kis qalasındag'ı 18-sanlı mekteptin' dene tarbiyası mug'allimi Niyetbay Esemuratovtıń «Estafetada ekinshi» maqalası sport boyınsha, QMU qasındag'ı 2-sanlı akademiyalıq litseydin' fizika pa'ni oqıwshısı G.Shıbaevanıń «Ziyrek»lerdin' ziyrekleri» maqalası litseyde o'tkerilgen «Ziyrekler» oyınınıń juwmaqlarına, 1-sanlı No'kis meditsinalıq kolledjiniń «Ekonomika pa'ni oqıwshılardı M.Nurg'alieva ha'm de Roza Arazovalardıń «Tutınwshılardıń huqıqın qorg'aw ushın» maqalas o'tilip atılǵan arnawlı pa'nler haqqında, No'kis ma'mleketlik pedagogika institutı qasındag'ı 2-sanlı akademiyalıq litsey oqıwshısı J.Eshniyazovtıń «Odab shegarası» maqalası jaslar arasındag'ı a'dep-ikramlılıq ma'seleleri haqqında so'z etedi.

Tan'lap alılǵan xatlar faktlerge tolı bolsa da jurnalist onı qayta-qayta tekserip ko'riwi, ondadag'ı mag'lıwmatlardıń anıqlıǵına ko'zi jetiwi kerek. Bul protsesste jiberilgen kishkene qa'te gazetanıń, onıń pu'tin kollektiviniń gazeta oqıwshılardı aldında abroyın tu'sirip jiberiwi mu'mkin.

Gazetada xatlardan paydalang'anda, olardı tematikasına qaray bo'lip o'z aldına bag'anad ja'riyalap baradı, ha'm sog'an baylanıslı ha'rtu'rli rubrikalar o'z sa'wleleniwi tabadı. Ma'selen, «Erkin Qaraqalpaqstan» gazetasında: «Redaksiyag'a xat», «Xatlar, tilekler, ushınlar», «Bir xattıń izi menen», «Xatlardıń turmıs ta'shiwshleri» ham tag'ı basqalar.

«Qaraqalpaqstan jasları» gazetasında: «Gazetanı oqıwshı-gazeta», «Jaslar xronikası», «Sılasıw mu'yeshi», «Xatlardan qatarlar», «Jeke pikir»

ha'm tag'? basqalar. Gazeta betlerinde xatlar tu'rli formada berilib bar'lg'anl'g'ni ko'remiz. Gazetanin' 2011-j'li 4-avgust san'ida «Gazeta-oq'wsh?-gazeta» rubrikas? ast'ida «Qunl? maqalan? oq'p ta'sirlendim» atamas'hdag'? xat berilgen. Xattin' avtor? No'kis qalas'han Dilfuza Elmuratova. «Qaraqalpaqstan jaslar?» gazetas? en' su'yip oq'ytug'ni gazetam. Son'g'? waq'tlar? gazetada ha'r tu'rli, q'z'ql?, oq'wsh'larg'a oy salatug'ni maqalalar ja'riyalan'p kiyat'. O'zim s'yaql? endi o'mirge qa'dem taslag'an doslar'mn'in' erisken tab'lar?, sanal? tu'rde ayt'lg'an pikirleri tuwral? oq'p su'ysinemen. Gazetanin' us? j'li 19-iyuldegi (7633) san'ida jar'q ko'rgen A.Turekeevanin' «O'rmekshi tor'han qalay qut'ld??» yamasa hu'jdan? q'ynalg'an q'z waq'iyas?» maqalas'ni q'z'g'wsh'l'q penen oq'p sh'qt'm. Maqalada orn? tolmas o'kinishke duwshar bolg'an q'z waq'iyas? ken'nen su'wretlep berilgen». Avtord'in' maqala haqq'hdag'? ishki keshirmelerin qag'azg'a tu'siredi. Basqa oq'wsh'lard? da pikirlewge shaq'rad?.

Redaksiya ay'rim waq'tlar? arnawl? betler sho'lkemlestirip onda jaslard'in' oyland'p ju'rgen ma'selelerin olard'in' jazg'an xatlar? arqal? berip bar'wg'a ha'reket etken. M'sal?, ay'na bir ma'rte «Muqaddes bosag'a» rubrikas? ast'ida q'zlar ha'm jas kelinshekler ush'ni arnawl? bet sho'lkemlestirilgen. («Qaraqalpaqstan jaslar?» 2012-j'li 16-fevral san? 6-bet).

«Jetkinshek» gazetas'ida: «Kanikul pochtas'han», «Bizge jazad?', «Xabarsh'larm'z xatlar'han» ha'm tag'? basqada rubrikalard? ko'riwge bolad?. Bul rubrikalard'in' atamas? mudam? ja'riyalang'an xatlard'in' ul'wma ma'nisine, tematikas'na qaray o'zgerip ot'rad?. Ma'selen, ay'rim jag'daylarda redaksiyalarg'a gazeta oq'wsh's'han o'zlerinin' minnetdarsh'l'g'ni bildirmekshi bolg'an ma'niste xatlarda keledi. Bunday

bag'dardag' xatlard ma'selen: «Minnetdarsh xat», «Alg'isnama» ha'm tag' da basqa us s'yaql rubrikalard ko'riw mu'mkin. Ma'selen «Erkin Qaraqalpaqstan» gazetasında «Xat arqal aytılǵ'an alg'is» temasında ja'riyalang'an xat usınday xarakterde.

Ha'zirgi waqıtta epistolıyar publitsistikada da ashıq xat ken' taralmaqta. Xattın bul tu'rine xarakterli na'rse-onın avtorı da, adresatı da anıq belgili adamlar. Ashıq xattın tipik forması sıpatında Belinskiydin' «Gogolge xatı» shıǵ'armasını aytsaq boladı. Bul xatlar bir adamǵ'a arnıp jazılǵ'an menen onı ko'pshilik oqıydı. Oqıwshı bul jerde eki adamnıń o'z-ara doslıq yamasa polemikalıq bag'dardag' so'ylesiwlerine qatnasqanday bolıp ko'rinedi ha'm shette turıp birewdin' xatın oqıǵ'anday boladı. Biraq xat, oqıwshını teren' oyg'a saladı.

Xattın bul forması arqalı publitsist xattı ken' oqıwshılar ja'miyetine qarata aytpasa da, olarǵ'a ta'sir etiw maqsetine jetedi. Oqıwshı bul «birewdin' xatın» oqıp, jeke o'zinin' baqlawların, pikirlerin, sezimlerin salıstıradı.

Epistolıyar publitsistikanın ja'ne bir tu'ri bul xatlarǵ'a sholw bolıp esaplanadı. Belgili ilimpaz E.Streltsov o'zinin' «Osnovı publitsistiki janrı» dep atalg'an miynetinde «Xatlarǵ'a sholw»dı o'z-ara janr sıpatında qaraydı.¹

Ha'r bir publitsistika janrının tiykarında fakt turadı. Xat avtorı da o'zinshe faktke baha beriwge ha'reket etedi. Usı fakt u'stinde pikir ju'ritedi ha'm analiz etedi. Al, endi xatlarǵ'a sholwshı (obrozrevatel) bolsa, faktler menen birge gazeta oqıwshılar pikirlerinin panoramasın da beriwı kerek boladı. Sonday-aq, ol da xat avtorı menen parallel tu'rde usı faktke baha beredi. Olardıń logikalıq baylanısını anıqlaydı. Xatlarda

¹ Е.Стрельцов. Основы публицистика Жанры. М., 1990 г. стр 93.

sa'wlelengen pikirlerdin' dur'ılg'ın tekserip, olar u'stinde oy juw'ıttadı. Demek, bul jurnalistlik sh'g'arma. Sebebi, onda publitsisttin' analitikal'ıq baslaması jeke pikir, oy, qala berse, on' jazd'ıwdag'ı sheberligin talap etiledi.

Us' ko'z-qarastan qaraytug'ın bolsaq bizin'she «xatlarg'a shol'w»dı o'z aldına janr s'patında tan'w kerek. At' atalg'an miynette xatlarg'a shol'wdı, «tematikal'ıq» ha'm «ul'wma» dep ekige bo'ledi. Geyde redaktsiya pochtası jurnalistke oyland'ıratug'ın faktli material beredi ha'm ol xabarsh'ın waq'yan' teren' izertlewge, tekserip an'qlawg'a, sol tiykarında material tayarlawına ma'jbu'rleydi. Usınday jag'dayda tematikal'ıq shol'w jaz'ıladı. Biraq bul material eki janrd'ın: xatlarg'a shol'w ha'm maqalan'ın sintezlengen forması. Al, ul'wma shol'w bolsa, o'z ishine belgili bir waq'ıtın ishinde toplan'ın pochtanı qamt'ıydı. Endi «Jetkinshek» gazetası betinde xabarsh'ılard'ın xatlarına beriletug'ın shol'wılard'ın birin ko'rip sh'g'ay'ıq. «Jetkinshek» gazetası jas xabarsh'ılar menen isleedi. Son'ın ush'ın da olard'ın xatlarına shol'w jasag'anda jaz'wg'a q'z'ıqqan balalard'ın xatların' ne ush'ın sh'ıqpag'anlıg'ın ha'm qanday jag'dayda ja'riya etiletug'ınlıg'ın ko'rsetip beriwı kerek. Gazeta x'ızmetkerleri jas xabarsh'ılar menen usınday bag'darda islesip bar'ısa, ja'ne de xabarsh'ılardan ko'plep xat al'wına jol ash'ıladı.

Jas xabarsh'ılardan mekteptegi a'debiyat do'geregi, a'debiy kitapta oq'g'annan keyin alg'an ta'sirleri, qaysı qaharman qaysı ta'repinen unag'an'ı tuwral' jaz'ılg'an xatlardı ku'temiz.

Ko'rip o'tkenimizdey avtor jas xabarsh'ılar ta'repinen jollang'an xatlardag'ı kemshiliklerdi ko'rsetip olarg'a jol-joba siltegen. En' baslısı, shol'wda olard'ın redaktsiyag'a ja'ne de xat jollawg'a q'z'ıg'ıwsh'ılıg'ın oyatadı.

Mine, ushunday etip, ha'r bir gazetanin' xatlar bo'limleri gazetada jas xabarshilardin' xatlarina sholw berip barsa, olar menen baylanistin' bekkemleniwine tiykar jaratad?.

Tilekke qars?, bunday ush respublikamiz ku'ndelikli gazetalarinda derlik az ushlayd?.

Respublikamiz ko'leminde jarq ko'rip turg'an ha'r bir redaksiya gazeta oqushilardin' xatlar? menen islesiw boynsha bay ta'jiriybelerge iye. On? ha'r ta'repleme izertlep u'yreniw bizin'she og'ada a'hmiyetli. Redaksiya jumshin' en' za'ru'rlı bo'legi bolg'an xatlar menen islesiw protsessin, bul xatlard?baspada paydalanw shilarin u'yrenbey turp bolajaq jurnalistlerdi joqar? ka'siplik sheberlikke ta'rbiyalaw mu'mkin emes. Sonin' menen birge bul epostolyar janrdin' o'zine ta'n o'zgesheliklerin ashp beriwge de ken' mu'mkinshilik tuwdrad?.

Xatlar menen islesiwdi sho'lkemlestiriw ju'da' quramal? protsess. Ol en' da'slep redaksiyag'a kelip tu'sken xatt? arnawl? jurnalda dizimnen o'tkeriwden (registratsiya) baslanad?. Bul is a'dette arnawl? texnikalq sekretarg'a yamasa xatlard? dizimge alwsh? esapshig'a(eger redaksiyada ushunday arnawl? orin bar bolsa) tapshtlad?. Ol ha'r bir xat? onin' tematikasina, janrina yamasa qanday da bir basqa belgilerine qaray otpp redaksiyag'a bo'limlerinin' xizmetkerlerine on? alg'anlig'? haqqinda qol qoydpp tapshtad?. Tiykarinda oqushilardin' xatlar? menen redaksiyanin' ha'mme bo'limleri, onin' barlq tvorchestvolq xizmetkerleri menen islesedi. Al, xatlar bo'liminin' wazypas? – xatlar menen islesiwdi drs sho'lkemlestiriw, on? tekserip barw, kelip tu'sken xatlard? saqlaw ha'm esapqa alw, olardin' ishindegı jaramlilardin' baspada jarq ko'riwin ta'miyinlewden ibarat. Xatlar bo'liminin' jumsh? joqar? sho'lkemlestiriwshilik qa'bileti bar jurnalist basqarad?. Ol bo'liminin'

jumʻsʻn planlastʻradʻ. Aylʻq haʻm perespektivalʻq jobasʻn duʻzedi, xʻzmetkerlerdinʻ miynet haʻm oʻndirislik taʻrtibine juwap beredi. Olardʻnʻ tvorchestvolʻq haʻm kaʻsiplik daʻrejesininʻ oʻsiwine jaʻrdem etedi. Redaktsiyanʻnʻ barlʻq xʻzmetkerlerininʻ taʻrepinen xatlar menen saqlanʻwʻn taʻmiynleydi. Sonʻnʻ menen birge onʻnʻ jeke oʻzi de gazetanʻnʻ haʻr bir sanʻha belgili mugʻdarda material tayarlaydʻ. Avtorlar kollektivini menen jumʻs alʻp baradʻ. Redaktsiya aldʻnda shtattan tʻs avtorlardʻnʻ komponentligi ushʻn juwap beredi. Oqʻwshʻlarʻ menen konferentsiyalar haʻm ushʻrasʻwlar oʻtkeredi. Gazetanʻ shʻgʻarʻwgʻa tayarlaw jumʻslarʻha (maʻselen, materiallardʻ talqʻlaw, zagolovka qoyʻw, verska teriw h.t.b.) belsene qatnasadʻ. Sonʻ da aytʻw kerek redaktsiyalarda oqʻwshʻlardʻnʻ xatlarʻn shoʻlkemlestiriw menen tek gʻana tikkeley xatlar boʻlimininʻ wazʻypasʻ desek qaʻtelesemiz. Oʻytken redaktsiyalʻq pochta hesh bir gazeta redaktsiyasʻnʻnʻ bas redaktorʻnʻnʻ dʻqqat orayʻnan shette qalmawʻ kerek. Ol xatlar boʻlimininʻ baslʻgʻʻ menen tʻgʻʻs baylanʻsta jmʻs alʻp baradʻ. Qʻyʻn jagʻdaylar payda bolgʻan waqʻtlarʻ olar maʻseleni birgelikte sheshedi. Sonday-aq xatlar menen islesiw protsessi – redkollegiyanʻnʻ da naʻzerinen shette qalmaydʻ. Redkollegiya daʻstuʻr boyʻnsha jʻlʻha bir maʻrtebe oʻzininʻ maʻjilisinde bul maʻseleni dodalaydʻ. Xatlar boʻlimi haʻr aylʻq magʻlʻwmat duʻzedi: onda haʻr boʻlimge qansha xat kelip tuʻsti, onʻnʻ qanshasʻha juwap jiberildi, qanshasʻ aydalanʻldʻ h.t.b. esapqa alʻnadʻ.

Redaktsiyagʻa kelip tuʻsken barlʻq xatlar olardʻnʻ jaʻriyalangʻanlʻgʻʻn yoki jaʻriyalanbagʻanlʻgʻʻn biygʻaʻ rez, olargʻa jazʻlgʻʻn juwaplar menen birge, redaktsiyanʻnʻ arxivinde saqlanadʻ. Mine, xatlar menen islesiw protsessin qʻsqasha usʻlayʻnsha suʻwretlew muʻmkin. Endi, redaktsiyalarda xatlar menen islesiwdi shoʻlkemlestiridʻnʻ maqseti qandayʻ ilimpazlardʻnʻ pikirinshe bul toʻmendegishe:

Birinshiden, xatlar menen islesiwge redaktsiyanıń barlıq jurnalistlerin ha'm texnikalıq xızmetkerlerdin' ayrımların tartıw:

Ekinshiden, belgilengen normannı saqlag'an halda qayta islewge erisiw.

U'shinshiden, redaksiyalıq pochtanı teren' ha'm ha'r ta'repleme analiz etiwdi ta'miyinlew.

to'rtinshiden, baspada xtlardan ha'r qıylı tematikada paydalanıwǵa erisiw.

Besinshiden gazetada basılǵan yamasa redaktsiya ta'repinen basqa sho'lkemlerge tiyisli shara ko'riw maqsetinde jiberilgen xatlardıń joqar na'tiyjeliligine erisiw.¹

A'lbette, bul ma'selelerge erisiw en' da'slep redaktsiyada xatlar menen islesiwge durıs basshılıq etiw. Bul isti qatan' qadag'alap barıw, redaktsiyada xatlar menen islesiw protsessin sho'lkemlestiriwshi arnawlı bo'limler du'ziw gazeta oqıwshılardı menen ushırasıwlar o'tkeriw, shtattan tıs xabarshılardı menen sistemalı tu'rde jumıs alıp barıw ha'm usı sıyaqlı ilajlar ko'riw arqalı a'melge asırıladı.

Redaksiyalıq ja'ma'a'ttin' basshısı yag'nıy bas redaktor bul jerdegi barlıq jumıslar menen birge xatlar menen islesiw protsessin de o'z qadag'alawına aladı. Og'an bul iste redaksiyalıq kollegiya ag'zaları aktiv ja'rdem beredi. Redkollegiya xatlar bo'limin men'geriwshisinin' ha'm redaktsiyanıń basqa da bo'limlerinin' xatlar menen islesiw jumısı haqqındaǵı esabın dodalaydı. Sonın' menen birge redaktor ha'm redkollegiya bul protsessti qatan' qadag'alap otıradı. Bul a'dette juwmaqlawshı ha'm periodinalıq xarakterge iye boladı. Jıdın' qaysı bir kvartal juwmaqlang'annan son' redkollegiya xatlar menen islesiw

¹ Бекбаулиев Д. «Мен редакциядан». Нөкіс, «Қарақалпақстан» 1993-ж.

protsessinin' juwmag'ın qaraydı, gazeta betlerinde xatlardan paydalanıwdag'ı jetiskenlikler ha'm kemshiliklerdi aytadı, aldag'ı waqıtlardag'ı wazıypalardı belgileydi.

Al sekretariat gazeta oqıwshılarının' xatları menen islesiw protsessine turaqlı basshılıq etedi. Sonın' menen birge ha'r bir gazeta redaktsiyasında xatlar menen islesiw jumların retlestirip otıratug'ın sho'lkemlestiriwshi oray boladı. Bul oray xatlar bo'limi bolıp esaplanadı. Onın' ataması geybir waqıtlar o'zgerip turadı. Bazı bir redaktsiyalarda og'an xatlar ha'm massalıq jumslar bo'limi, al gey birewlerinde xatlar sotsiallıq problemalar bo'limi, yamasa xatlar ha'm reportajlar bo'limi, ha'm basqa da usı sıyaqlı atamalar bergendi maqul ko'redi. Biraq bul atamalardı ha'r qayl bolıwına baylanıslı bo'limnin' wazıypası o'zgermeydi. Onın' tiykarg'ı funksiyalıq redaktsiyalarda da xatlar menen silesiw bolıp qala beredi. Sonı ayrıqsha atap o'tiw kerek, xatlar bo'limi qallegen gazeta redaktsiyasında en' turaqlı tvorchestvolıq bo'limi bolıp esaplanadı.

Bul bo'limnin' tiykarg'ı wazıypası: 1. Xatlardı esabın alıw; 2. Onın' keyingi ta'g'dirin anıqlaw; 3. Bo'limlerge yamasa basqa orınlarg'a jiberilgen xatlardı qadag'alaw; 4. Xatlardı bir bo'legin gazetada basıwıg'a yamasa qanday da bir basqa formada paydalanıwıg'a tayarlawdan ibarat. Bul wazıypalar bo'limnin' strukturasın belgileydi. Gey bir redaktsiyalardı xatlar bo'liminde yamasa eki g'ana adam islewi mu'mkin, al bazı birewlerinde bunnan ko'birek bolıwı mu'mkin. Bo'lim xızmetkerlerinin' mug'dardı, ondag'ı redaktsiyalıq pochtanın' mug'darına baylanıslı o'sip baradı.

Gazeta diskussiyası ko'pshiliktin' tartıslı pikiri. Ku'ndelikli baspasoz betinde a'hmiyetli sotsiallıq ma'selelerdi sheshiwde o'tkir pikir alıńıwdan turadı. Ol ushın redaktsiya o'z xızmetkerlerinen tek g'ana ilimiy bilimlerin

talap etip g'ana qoymastan, tujr'aml? pikirdi, praktikal?q ta'jiriybeni ken' miynetkeshler massas'nn' turm'st? qalay bahalaytug'nl'g'nn' biliw za'ru'r. Olard'nn' pikiri, tolg'an'slar?, bahas?. ken'esleri gazetan'nn' sh'g'w'nn' dur's sistemalast'r'w. Olar aras'nda sotsialogiyal?q izertlewler ju'rgiziw, anketalar sho'lkemlestiriw bir maqsetke bag'darlang'an ush'ras'w o'tkeriw gazeta jum's'nn' bir elementi.

Redaktsiya pikir al's'wd? sho'lkemlestirgende auditoriyan'nn' ko'lemine, qaralatug'nn' gazetan'nn' mazmun'na belgili sha'riyatqa qarap pikir al's'wlar o'tkeredi. Ul'wma diskussiyadag'? ha'r q'yl? qar'm-qatnaslardan payda bolg'an ba'sekelesiwlerden ja'mlestirgende pikir al's'w o'z ko'z-qaras'nn' ayt'w, basqalard'nn' pikirin biliw talab? tuw'lad?. Bunday qatnas jasaw sa'tli, a'sirese adamlar o'z kewlindegi debdiwlerin basqalarg'a erkin ayt'wdan turad?.

Redaktsiyan'nn' auditoriya menen islesiwinin' basqa bir formas? ash'q xat ku'nin o'tkeriw bul baspa so'zdin' son'nn' ishinde xatlar bo'liminin' sho'lkemlestiriwshilik funktsiyas'na kiredi. Ash'q xatlar ku'ni oq'wsh'lard'nn' redaktsiya menen «diolog» ju'rgiziwinin' birden bir us'l. On? o'tkeriw ju'da' q'y'nn' quramal? emes. Ush'ras'w o'tkerilmesten bur'nn' eki-u'sh ha'pte ald'nnan dag'aza q'st'r'lad?. Ash'q xat ku'ni q'sqa bol'w? mu'mkin, biraq an'q informatsiyal?q xarakterde bolad?. Ka'rxanalarg'a shaq'r'w qag'azlar jiberiledi ha'm sol kollektivtegi pochta yashiginde adamlard'nn' o'zlerin q'z'qt'g'an jazba ra'wishtegi sorawlar? j'ynalad?. Ush'ras'w o'tkennen keyin gazetan'nn' eki-u'sh sannda bul haqq'nda mag'l'wmat beriledi.

Oq'wsh'lilar menen ush'ras'wd'nn' ken' tarqalg'an tu'ri oq'wsh'lilar konferentsiyas?-gazeta redaktsiyas'nn' sho'lkemlestiriwshilik massal?q jum's'lar'nn' birden-bir formas? bol'p, onda redaktsiya kollektivi

oq'wsh'lar auditoriyas'ni' wa'killeri menen birlikte pikir al'sad?. Bul ush'ras'wg'a qatnasqan ha'r bir oq'wsh' gazetag'a degen ko'z-qaraslar'ni, on'ni' jetiskenligin, kemshiligin, gazeta mazmun'ni' ta'sirli sh'g'w'ha tu'rtki bolatug'ni materiallard' saylawd'ni' formas', on' bezew, rubrikalard' qoy'w s'yaql' konkret waz'ypalar qoyad?. Bul jag'nan olar redaktsiya kollektivinin' planlard' qayta du'ziwdin' aktiv ja'rdemshisi bolad?.

Gazeta ush'ni oq'wsh'lar konferentsiyas' ayr'qsha a'hmiyetke iye. Sebebi en' basl's? jurnalistler menen oq'wsh'lard'ni' ju'zbe-ju'z ush'ras'w' ha'm o'z-ara tu'siniwleri redaktsiya jum'slar'ni alg'a ilgerletedi. Oq'wsh'lar menen ush'ras'wda redaktsiya belgili metodikag'a su'yenedi. redaktsiya ha'r bir o'tkerilgen oq'wsh'lar konferentsiyalar'ni kvartall'q eki j'ill'q jum's jobas'ha kirgizedi ha'm ondag'?' sheshimlerge a'hmiyet beredi. Oq'wsh'lar konferentsiyas' ul'wma eki tematikal'q bol'w? mu'mkin. Eger konferentsiya ul'wma xarakterge iye bolsa, onday jag'dayda onda bir neshe ma'seleler ko'riledi. Al, eger temtikal'q xarakterde bolsa, onda so'z belgili bir teman'ni' a'tirap'nda bolad?.

Oq'wsh'lar menen ha'r qanday formada ush'ras'wlar o'tkeriw ha'm ondag'?' qaralg'an ma'seleler tap sol waq'itta birden sheshimin taw'p iske apag'an?menen bul probleman'ni' dur's sheshiliwine u'lken ta'sir tiygizedi. Bizin' basl' so'zimizde oq'wsh'lar menen ush'ras'wlard'ni' bunday traditsiyal'q formalar' j'iyi-j'iyi o'tkerilip turad?. Bul ul'wma redaktsiyal'q is bolg'an?menen ondag'?' xatlar bo'liminin' tartatug'ni ju'gi az emes.

Sh'ni'nda da bunday ilajlard' o'tkeriw yamasa xatlar menen, shtattan t's xabarsh'lar menen islesiw qusag'an a'hmiyetli waz'ypalar ul'wma redaktsiya x'zmetkerlerinin' hesh birinin' na'zerinen t's bolmaw? kerek. Lekin ondag'?' xatlar ha'm massal'q jum'slar bo'liminin' x'zmeti ayr'qsha. Bul bo'lim ma'selen xabarsh'lar menen t'g'z baylan'sta is al'p barad?.

Misol retinde «Jetkinshek» gazetasın alıp qaraydı. Gazeta o'z o'mir jolın baslag'an 1932-jıldan baslap redaksiya do'geregine jas xabarshılardı biriktirip toplay bilgen. Sol jas xabarshılardın janku'yerligi, ku'shli ıqlas sebepli gazetasın ha'r sapar shıg'atug'ın sanın mo'lsheeri artıp barg'an. Solay etip, gazetasın redaksiyası jıl sayın jas xabarshılar qatarın molaytıp, olar menen islesiw sol 30-jıldardan baslap tiykar salıng'an jas xabarshılar gazeta redaktorı, xızmetkeri, xatlar bo'liminin xızmetkerleri ta'repinen tapsırmalar berilip barılg'an. Bunnan u'stine tapsırmalardı orınlaw barıs ku'shli qadag'alawda bolg'an. Sebebi sol jas xabarshılar son'g'ıńta gazetada islewge jumısqı shaqırlıg'an yaki bolmasa jurnalistikanın negizlerin gazetadan alıp barg'an. Biz gazeta redaksiyasında jas xabarshılar menen islesiw jumsların 70-jıldardan baslap jan'a bag'dar alg'anın, ol 1989-1990-jıllarg'a kelip bul istin bir qansha alg'a ilgerlegenin ko'remiz. Bug'an da'lil retinde mına mısallardı keltiriwimizge boladı. Redaksiya 1985-jıl ishinde xabarshılardın 7520-xat alg'an. Sonın 6200 xat jas xabarshılar jollag'an materiallar bolıp tabıladı. Gazeta xızmetkerleri jas xabarshılar xatlarına ku'shli kewil bo'lip, sonın 3100in gazetag'a paydalang'an yamasa ılayıqlap ja'riyalag'an. Al qalg'an xat iyelerine juwap jazılg'an. 1990-jıl bolsa redaksiyag'a 12000 xat kelgen. Sonın basm ko'pshiligin jas xabarshılar jollag'an. 3560 xat islenip gazetada jarıq ko'rgen, qalg'anlarına juwap jazılg'an.

A'lbette, jas xabarshılar ta'repinen kelgen xatlar menen islesiw tikkeley gazeta xızmetkerlerine ju'klengen. Olar kishkene balalardı a'piwayı pikirin, haq niyet tilegen itibarsız qaldırmawı tiyis. Sol ushın da bul gazeta redaksiyasın jas xabarshılar menen islesiw usıllar basqa gazeta redaksiyalarınan ku'shli parıqqa iye boladı. Bunnan baslı sebebi gazeta xabarshılar kishkene, olardı u'lken adamlarday ko'rgen

waqʻyalarʻn, oʻtken maʻresimlerde taʻrtiplestirip jaza almaydʻ. Sonʻnʻ ushʻnda olardʻnʻ xatlarʻndagʻʻ faktʻtolʻqtʻrʻwʻgʻa, koʻrkemlewge, bʻlayʻnsha aytqanda puʻtkilley qaytadan islewge tuwra keledi haʻm balalar gazetasʻnʻnʻ tili koʻrkem, shʻraylʻ bolʻwʻ da talap etiledi. Solay bolgʻannan keyin haʻr bir kishkene maqala, xabar, qosʻq, guʻrrinʻ birinshi naʻwbette gazetanʻnʻ xʻzmetkerleri taʻrepinen koʻzden oʻtkerilip, qayta-qayta oqʻlʻp, balalar tiline, oyʻna maʻslep qaytadan islenedi haʻm sonnan keyin gazetagʻa jaramlʻdep tabʻladʻ. Usʻ talaplargʻa baylanʻslʻ gazetanʻnʻ haʻr bir xʻzmetkerine haʻr bir xattʻ ashʻp oqʻgʻanda, onʻ islegende oqʻwshʻ pikirin saqlagʻan halda qatnas jasaw haʻm qayta islew tapsʻrʻladʻ. Bunda xattʻnʻ yamasa materialdʻnʻ qunlʻlʻgʻʻn, gazeta talabʻna saylʻgʻʻ, sol kuʻn mashqalasʻna say keliwi dʻqqat orayda boladʻ.

Xatlar boʻlimininʻ jumʻslarʻn shoʻlkemlestiriwdinʻ zaʻruʻrli elementlerininʻ birin planlastʻrʻw bolʻp esaplanadʻ. Bul jerde aylʻq, vartallʻq, eger talap etilse uzaq perspektivalʻq is jobasʻ duʻziledi. Bul jobada oqʻwshʻlar xatlarʻnʻnʻ polasalarʻ, jaylasʻw taʻrtibi, olardʻnʻ tematikasʻ, gazeta sanʻnan shʻgʻʻw saʻnesi koʻrsetiledi.

Xatlar boʻlimi usʻhatugʻʻn rubrikalar usʻ jobanʻnʻ tiykarʻn quraydʻ. Olardʻnʻ sanʻ maʻseleni respublikalʻq gazetalardan 7-8 yamasa onnan da koʻp bolʻwʻ muʻmkin, ol qalalʻq haʻm rayonlʻq gazetalardʻ bul rubrikalardʻnʻ sanʻ az daʻrejede boladʻ. Degen menen sonʻnʻ oʻzi oqʻwshʻlardʻnʻ xatlarʻn gazeta betinde retlestiriwge jetkilikli, sonʻ aytʻw kerek bul rubrikalar sistemasʻ zaʻruʻr bolgʻan waqʻlarʻ oʻzgertilip haʻm janʻalandʻrʻlʻp turadʻ.

Maʻselen sonʻgʻʻ jʻllarʻ jaʻmiyettegi oʻzgerislerge baylanʻslʻ oqʻwshʻlardʻnʻ xatlarʻn basʻw ushʻn arnalgʻan koʻpshilik gazetalarda rubrikalardʻnʻ xarakteri bir qansha oʻzgeredi. Bugʻan bir mʻsal: «Erkin

Qaraqalpaqstan» gazetasında 1980-1985-jıllar? «Qayta qurıw: gazeta oqıwshılar? pikir aytadı». «Gazeta oqıwshılarının? pikir ha'm ushısları», «Awıl ha'm jaslar»: gazeta oqıwshılarının? ushısları, «Erkin Qaraqalpaqstan»nın? sotsialıq a'dillik: «Sizin? pikiriniz» anketasında kelgen juwap xat haqqında» sıyaqlı rubrikalar aktiv qollang'an bolsa, son'gı? jıllar? yag'nıy 1990-1995-jıllar? -«Qalay jazılğ'an bolsa solay ja'riyalaymız h.t.b. us? sıyaqlı rubrikalar jiyi-jiyi qollanılıp kiyatı. Redaktsiyalıq pochta jumshı sho'lkemlestiriw a'sirese jurnalistlerdin? o'zlerinin? aktiv ja'rdemshilerinin? mu'mkinshiliklerinen paydalana biliwine de ko'p baylanıslı. Bo'lim xızmetkerleri xatlardın? tiykarında orınlarg'a barıp qanday da bir sho'lkemler menen birgelikte reyde (tekseriw) o'tkeredi. Onın? na'tiyjesi haqqında gazetada maqala ja'riyalanadı. So'zimizdin? da'lili retinde «Sovet Qaraqalpaqstanı» gazetasında ja'riyalang'an «A'piw etin?, qorjınındı? tekseremiz ag'ayın» dep atalg'an maqalanı mızalğ'a alsaq boladı.

Maqala avtorı redaksiyanın? o'z xabarshısı O'.O'tewliev Xojeli ha'm Taqıyatas qalalıq ishki isler BXSS bo'limshesinin? xızmetkeri ha'm ma'mleketlik avtoinspektsiya xızmetkerleri menen birlikte redaksiyag'a kelip tu'sken xatlar tiykarında reyde jumshı sho'lkemlestiredi. Tekseriw payatında Xojeli ha'm Taqıyatas qalasının? du'kanlardagı? azıq-awqat o'nimlerin Rossiya, Qazaqstan ha'm Tu'rkmennistan sıyaqlı qon'sılas ma'mleketlerge alıp ketip atılg'anıgı? anıqlandı. Ja'ne de azıq-awqat o'nimlerin u'steme baha menen berip turg'an bir qansha sawda xızmetkerleri uslandı. Xat anıq faktlerge tiykarlanıp o'zinin? haqıyqat sa'wleleniwini taptı. Ko'p keshikpey us? gazetada «Erkin Qaraqalpaqstan»na juwap beredi degen rubrika astında bul maqalag'a rayonlıq komitetinin? birinshi sekretarı S.Qutlımuratovtın? juwabı

ja'riyalanad?. Raykom sekretar? maqalada ko'rsetilgen faktlerdin' ha'mmesi an?k ekenligin moy?nlad?. Xatta at? ko'rsetilgen sawda x?zmetkerlerine islengen q?lm?sh?na bola tiyisli shara qollan?ld?. Mine bul jerde xatt?n' roli ha'm jaw?ngerligi na'tiyjesinde xal?qt?n' ku'n ko'risi sotsiall?q jag'daylar?na baylan?sl?bir qatar mashqalalar o'z sheshimin tapt?.

Juwmaqlap aytqanda, sol na'rzeni ayr?qsha atap ko'rsetiw kerek xatlar menen islesiwdi sho'lkemlestiriwdin' effektivligi en' da'slep, sol redaksiyan?n' jurnalistleri o'zlerinin' waz?ypalar?n qanshelli da'rejede teren' juwapkershilik penen qarap ha'reket etiwine baylan?sl?, ha'r bir jurnalistten xatlar menen islesiwdin' normalar?na ha'm redaksiyal?q qag'?ydalar?na say jum?s al?p bar?w talap etiledi. Xatlar menen islese ot?r?p jurnalist og'an ayr?qshaa'hmiyetke iye sotsiall?q hu'jjet s?pat?nda qaraw?, ha'r bir xatqa individual ha'm tvorchestvol?q qatnas jasaw?, ondag'? faktlerdin' an?ql?g'?n puqta tekseriwi, redaksiyal?q pochtadan ba'rhamma o'z sh?g'armalar?na jan'a temalar izlew kerek.

II BAP. Xattin' janrlig o'zgesheligi.

2.1. Xat-publitsistikanin' o'zine ta'n bolgan janrsipatida

Xat publitsistikanin' ayrigsha janr bolib, onda ha'm informatzial ha'm analitikal ha'm ko'rkem publitsistikal o'zgesheliklerin ko'riwimiz mu'mkin. Ma'selen, gazeta oqiwshilar ta'repinen baspaso'zge jollang'an ayrim xatlarda qanday da bir fakt, waqya, ha'diyse haqqinda xabar beriliwi, us haqqinda pikir ju'ritiliwi mu'mkin. Bul publitsistikada informatzial janrg'a tuwra keledi. Ayrim xatlarda korrespondentsial xarakter ta'n bolib, olard bir neshe faktler, waqya ha'm ha'diyseler haqqinda so'z bolad. Baspaso'zge jollang'an ko'pshilik xatlar maqala formasinda bolib, olarda turmistan aling'an qanday da bir tema juwmaqlang'an pikir o'z ko'rinisin tabad. Basqa bir xatlarda bolsa, ja'miyetlik turmista u'lken a'hmiyetke iye bolgan ma'seleler ko'teriledi. Ko'pshiliktin' diqqat-itibarha taslanad. Bunday xatlar «Ashiq xat», «Mu'ra'jatnama» dep atalad. Sonin' menen qatar ayrim xatlar o'zine ta'n bolgan ko'rkem-a'debiy uslig'a ta'n bolad. Bunday xatlar ko'rkem publitsistikag'a tiyisli. Yagniy, xatlar o'zinde ja'miyetlik turmist qanshelli ha'm qanday bag'darda jaratwg'a qarap a'piwayliqtan quramaligqa qarap rawajlanib barad ha'm insannin' sirig ja'miyetlik turmistan xabardar bolw, on teren'irek an'lawda xizmet qilad. Solay etip, xatlar o'zinin' o'zgesheliklerine qarap to'mendegishe bo'linedi:

1. Redaktsiyag'a keletug'in xatlar.
2. Ashiq xatlar.
3. Ko'rkem a'debiy xatlar.¹

¹ Худайкулов М. Журналистика ва публицистика. Т., «Университет» 2008 й. 166-бет.

Redaktsiyag'a keletug'ni xatlar bul janrdan' en' a'piway? tu'ri bolib, olarda bu'gingi ku'nnin' en' basl?ma'seleleri sa'wlelenedi.

Gazeta oq'wshilar? redaktsiyag'a jollag'an xatlarida o'zlerin qiziq'arg'an faktler, ha'diyseler, jan'al'qlar haqqida xabar berip ot'rd?, yaki qanday da bir ma'sele boy'nsha o'z pikir ha'm us'h'islar'ni bildirip ot'rad?. Ay'rim jag'daylarda ma'mleketler aral'q tart'sil? ma'seleler boy'nsha daja'miyetlik isker, siyosatshilardan tart'ib a'piway? gazeta oq'wshilar'na shekem o'zlerinin' pikir ha'm us'h'islar? menen xat arqal? redaktsiyag'a mu'ra'jat etedi. Bunday pikirler «Qoraqalpog'iston tongi» gazetasida «Mu'na'sibet» rubrikasida berip bar'lg'an. Gazetanin' 2011-jil? 28-iyun sanida «Mu'na'sibet» rubrikas?astida berilgen «Millionlarga dahldor masala» atamasidag'? maqalas'na itibar qaratay'q. Maqala avtor?, O'zbekstan Respublikas? Oliy Majlisi Senat? ag'zas?, Taxtakopir rayonli'q «Tay'mbet» fermer xojal'g'ni' basl'g'? Sa'rsenbay Seytnazarov maqalada to'mendegi ma'selelerge itibar qaratqan.

«Jaqida baspaso'zde ja'riyalang'an «Ja'ne bir rogun GESini jobalastir'wd? a'melge as'ir'wdan' aq'betleri» haqqidag'? temadag'? maqalan? oq'ib, prezidentimiz I.A.Karimov bassh'lg'nda bul bag'darda al'ib bar'lib at'rg'an siyosat'teren' turm'sli'q tiykarlarga iye ekenligin ja'ne bir ma'rte teren'nen sezindie. Pu'tkil materik xalq'ni' ma'plerin ko'zleytug'ni O'zbekstannin' bul bag'dardag'? pozitsiyas'ni tek Orayli'q Aziya ma'mleketleri g'ana emes, ba'lkim du'nya ja'miyetshiligi ken' tu'rde qollap-quwatlap at'rg'anl'g'? qur'dan-qur? mess. Bul haqqida al'amlar, qa'nigeler ha'm de xal'q aral'q ekspertlerdin' pikirlerin baspaso'zde oq'ib baqlap barmaqamiz» - dep ko'rsetedi. «Maqalada ko'rsetiwinshe, joba boy'nsha Rogun GESi suw ha'wizinin' s'ym'lg'? 14 kub kilometrni quraydi. On? suw menen toltir'w ushin keminde segiz jil

waqıt kerek bolad? eken. Usınńń aqıbetinde A'miwda'rya ag'ıs keskin o'zgerip, onıń quyarlıg'ındag'ı territoriyalarda qurg'aqshılıq ju'zege keledi. Bul usı da'ryanıń ayag'ında jasawshı xalıqtıń, sonıń ishinde Qaraqalpaq elinin'de tirishilik ushın en' a'hmiyetli bolg'an suwdan ayırar so'zsiz».

Avtor ta'repinen ma'selege bildirilgen «Mu'na'sibet» tek ayrim gazeta oqushlar? emes, al pu'tkil Qaraqalpaqstanda jasawsh? ha'r bir puqaranıń sanasına qozg'aw sald?dep ayta alamız.

Bunday fikrlar gazeta betlerinde «Aks sado» rubrikasida da berilib barilgan. Qoraqalpogʻistonda xizmat koʻrsatken madaniyat xizmatkari, Oʻzbekiston Xalq bilimlendiriw agʻlas? Sadulla Olamovning «Eshlar kamoli-keksalar orami» maqalasida («Qoraqalpogʻiston tongi» 2011-il 20-oktyabr) «Men, akademik Jumanazar Bazarbaevning «Qoraqalpogʻiston tongi» gazetasida jarq koʻrgen «Keksalik filosofiyasiga doyr ehud Keksalikni ulugʻlash odabi haqida» maqalasi zor qizgʻinshilq penen oqib shiqtm deydi maqala iyesi haʼm akademik Jumanazar Bazarbaevning maqalasi oʻz fikrin bildiredi. Duʼnyaga belgili taʼjiriybeli jazʼwsh? Ernest Xenenguey «Taʼjiriybeli jazʼwsh? bolw ushni uzaq jasaw kerek» - degen edi. Bul turmishliq fikrlar barliq ilim, doʻretiwshi xalqni tiyisli dep oylayman. Men de akademik J.Bazarbaev penen koʻp maʼrtebe saʼwbetles bolganman... Oʻzim 80 jastan oʻtsemde elege shekem doʻretiwshilik penen shugʻullanaman. Buning ushni maʼmleketimiz taʼrepinen barliq muʼmkinshilkler jaratib berilgen dep koʻrsatedi.

Redaktsiyag'a keletug'ñ xatlardñ' mazmun shen'beri og'ada ken' bol'p olarda tap us? bu'gingi ku'nnin' en' a'hmiyetli ta'replari o'z sa'wleleniwin tabad?. Bunday xatlar a'dette eki tu'rli kritikal'q ha'm de unaml? ko'riniske iye bolad?. Unaml? xatlarda turm'stag'? fakt ha'm

waqʻyalar, haʻdiyseler maqullanʻ, qollap quwatlanadʻ. Bunda jetiskenlikler maqtanʻsh penen tilge alʻnadʻ. Bul bagʻdarda miynet etken pidayʻ insanlardʻnʻ atlarʻ ataladʻ. Mʻsalʻ, Kegeyli rayonʻnan, oqʻwshʻ Ayjamal Karamatdinova redaksiyagʻa xat jollaydʻ. («Qoraqalpogʻiston tongi» 2011-jʻlʻ22-sentyabr) Xattʻnʻ mazmunʻtoʻmendegishe:

«Gʻaʻrezsizligimiz sharapatʻ menen elimizdinʻ haqʻyqʻy tariyxʻn uʻyrenip, Ana-Watanʻnʻzgʻa bolgʻan mehir-muhabbatʻnʻz artʻp barmaqta. Kelinʻ jaqsʻʻ qaʻdirdan awʻlʻn «Aq tuba», oʻzim oqʻp bilim algʻan 11-sanlʻ mektebim mʻsalʻnda pikirimdi dawam ettirsem. Usʻ bilim beriw daʻrgayʻ 2009-jʻlʻ qayta rekonstruktsiya islenip, zamanagoʻy kompyuterler haʻm oqʻw qurallarʻ menen bezeldi. Oqʻwshʻlar ushʻn janʻa sport zalʻ qurʻlʻp, zaʻruʻr uʻskeneler alʻp kelip ornatʻldʻ. Buʻgingi kuʻnde jaslar bul jerde sporttʻnʻ bir neshe tuʻrleri menen emin-erkin shugʻʻlanbaqta. Al awʻlʻnʻz qʻzlarʻ isbilermen apamʻz Tamara Atajanova basshʻlʻgʻʻnda keste tigiw, quraq quraw sʻʻlarʻn qunt penen uʻyrenbekte». Maqala avtorʻ, awʻlʻndagʻʻjetiskenliklerdi tilininʻ jetkeninshe maqtanʻsh penen tilge aladʻ. Oʻzininʻ quwanʻshʻn haʻmmege bildiriw menen birge baʻrsheni usʻlay jasawgʻa shaqʻradʻ.

Bunday unamlʻ mazmundagʻʻ xatlargʻa «Respublikalʻq koʻlemde shʻgʻatugʻʻn «Erkin Qaraqalpaqstan», «Qaraqalpaqstan jaslarʻ», «Qoraqalpogʻiston tongi», «Ustaz jolʻ» haʻm tagʻʻ da basqa qalalʻq, rayonlʻq, tarmaqlʻq gazetalarda da kenʻ orʻn bergenligin koʻremiz. Mʻsalʻ, «Erkin Qaraqalpaqstan» gazetasʻnʻ 2012-jʻl 14-aprel sanʻndagʻʻ Berdaq atʻndagʻʻ Qaraqalpaq maʻmleketlik universitetininʻ tuʻrkmen filologiyasʻ boʻlimi 3-kurs studenti Dildor İsmammedovaninʻ «shayʻt-alʻm, awdarmashʻ» maqalasʻnda «Qaraqalpaqstan Respublikasʻna miyneti sinʻgen maʻdeniyat xʻzmetkeri Axmed Mammedovtʻnʻ 70-jʻllʻq yubileyine

u'iken ko'terin'kilik penen o'tkenligin, on'ñ' tuw'sqan xal'qlar a'debiyat? ortas'ndag'? jemisli miynetlerin so'z etedi. Qullas?, unaml? xatlard'ñ' ko'lemi og'ada ko'p bol'p, ay'r'ñm gazetalarda bular ush'ñ arnawl? betlerde aj'rat'lg'an. M'sal?, «Ustaz jol?» gazetas'nda «Ustaz jol?» gazetas'na kelip tu'sken xatlar» shapkas? ast'nda gazeta oq'wsh'lar? ta'repinen redaksiyag'a jollang'an xatlar ja'riyalan'p bar'lad?

«Jetkinshek» balalar ha'm jas o'spirimler gazetas'nda bolsa, gazetada ja'riyalanatug'ñ tiykarg'? materiallard'ñ' derlik ha'mmesi gazeta oq'wsh'lar'ñ' xatlar? negizinde tayarlanad?. Bul jerde jas xabarsh'lar menen islesiw olar ta'repinen jaz'lg'an xatlard? u'yreniw tikkeley gazeta x'zmetkerlerine ju'klengen. Sonl'qtanda «Jetkinshek» gazetas'nda xatlar menen islesiw, xat jaz'wsh? mektep oq'wsh'lar'ñ haq'yyq'yy gazetan'ñ' xabarsh's'na ayland'r'w bag'dar'nda og'ada na'tiyjeli ilajlar a'melge as'r'lamaqta. Ma'selen, mektep oq'wsh'lar? aras'nda en' jaqs? maqala, en' jaqs? gu'r'rin', en' jaqs? qos'q, en' jaqs? sh'g'arma, en' jaqs? su'wret nominatsiyalar? boy'nsha ay? aydan bir ma'rtebe tan'lawlar o'tkerilip olard'ñ' juwmag'nda en' talantl? oq'wsh'lar q'mbat bahal? sawg'alar menen s'yl'qlan'p kelinbekte. Son'ñ' menen birge gazeta betlerindegi «Dosl'q xat?», «Kelin' doslasay'q!» rubrikas? ast'nda maqalalard'ñ' ja'riyalan'w? gazetag'a xat jollawsh'lard'ñ' san'ñ'ñ' ko'beygeninen derek beredi. Son'ñ' menen birge, gazeta betlerinde s'ñ bag'dardag'? kritikal'q xatlar da ko'plep keledi. Bul xatlarda turm'sta ush'r'asatug'ñ kemshilikler, nahaql'qlar sonday-aq, basqa da illetlerge qatan' s'ñ ko'z-qaras bildiriledi. Bunday xatlard'ñ' ko'pshiligini shikayat (arza) xatlar qurayd?. Arza xatlar formas'nda jaz'lg'an xatlar tiykar'nda ja'riyalang'an maqalalar azda bolsa gazeta betlerinde berilip bar'lad?. Bul xatlar jurnalist ta'repinen u'yrenilip, tekserilip bol'ng'annan keyin bar'p, egerde fakt ha'm mag'l'wmatlar

tastay?qlang'an jag'dayda maqala etip tayarlan?p gazetada ja'riyalanad?. Bunday ta'jiriybeni «Erkin Qaraqalpaqstan» gazetasında ko'plep ush?ratam?z. Gazetanıń 2011-jıl 5-fevral sanında belgili jurnalist Buxarbay Tilewmuratovtıń «Bir xattıń izi menen» rubrikas? astında berilgen «Aydıń on besi qaran'g'?, on besi jaqt?...» atamasındag'? maqalas? berilgen. Maqalag'a, Aqman'g'ıtan, Samanbay awıl-puqaralar jıyın? puqaraların? jazg'an xatın u'yreniw sebep bolad?. Jurnalist us? xat tiykarında izertlew jum?sların alıp barad?. Jurnalisttin' maqalasın keltiremiz: «Aqman'g'ıl? elektr tarmaqlar?bo'limlerindegiler, bul xal?qtın awzında bar, jiyi bolsa da qollanıp turatug'ın ibaran? qalay tu'sinip, qalay qabıl etip ju'rgenin bilmedik-ta', biraq og'an tuwrıdan-tuwr? a'mel etkeni ko'rinip-aq tur. Sol ushın bolsa kerek, olar, «Samanbay» awıl puqaralar jıyın? aymag'ındag'? Qattag'ar awılında jasawsh? xal?qqa bir sutkada 12 saat g'ana elektr energiyasın berip u'nemlew ma'selesinde basqalarg'a qarag'anda «belsendilik ko'rsetip, biraz alg'a shıg'ıp alg'an ko'rinedi...».

Bunnan biz redaksiyag'a 60 qa shamalas adam ko'l qoyg'an shag'ın arza menen kelgen, sol awılda jasaytug'ın bir topar puqaralardan esitip, xabar taptıq. Jasıratug'ın? joq, arzada sa'l «qısn'qırap» jazılğ'an? ko'rinip tur edi. «16-18 saat elektr energiyasız otırg'an ku'nlerimizde bold?. Qaq man'laymızda, joldın qarama-qars? ta'repinde mal fermas? jaylasqan. 24 saat dawamında olarda hesh qanday sheklewlersiz svet janıp turad?...» degen qatarlard? oqıp otırıp shıday almadıq.

Sol ku'nnin' erten'ine-aq, rayong'a jetip barıp, jag'dayd? u'yrene basladıq... «Biz redaksiyag'a jiberilgen xat boyınsha u'yreniw jum?sların alıp barıp atırg'anımızda, onda so'z etilgen ma'seleler menen tanıp bolg'annan keyin, og'an ko'z qarasımızd? gazeta arqal? bildiretug'ınımızd? aytıp, wa'de berip qayttıq.

Rayonlïq elektr energiyas? tarmaqlar? filial? baslïg’?, sol jerdegi na’wbetshi qa’nigeler menen birme-bir so’ylesip, aqïr aqïbet ha’kim bul jerde 12 saatlap elektr energiyas? o’shirilip qoyïlatug’ïlïg’ï anïqlad?...

Qattag’ar awïl turg’ïmlarïnn’ awïr ku’nleri arqada qalg’an? ras bolg’ay. Negizinde, bizin’ xalqïmïz «Aydïnn’ onbesi qaran’g’?, on besi jaqtï» degen ga’pti usïnday da qollanad?. Bun? rayonlïq elektr tarmaqlar? bo’limdegiler ug’ïp alsa jaman bolmas edi».

Haqïyqatïnda da jurnalist bir xattïnn’ izi menen rayondag’? barlïq orïnlarg’a basqïshpa-basqïsh kirip shïg’ïp shag’ïm arzanïnn’ jazïlïw sebeplerin u’yrenedi. Jurnalistlik izertlew jumïst? alïp barad?. Ha’tteki, kerek bolsa rayonnïnn’ ha’kimin de tïnnïsh qoymayd?. A’lbette, bunday ha’reketler, jurnalisttin’ de ken’ ja’miyetshilik aldïnda abroyïnn’ ko’teriliwine sebep bolar?so’zsiz.

Redaktsiyalarg’a keletug’ïnn’ bunday ku’ndelikli xatlar «Bizge jazadï», «Gazeta oqïwshïlar? pochtasïnn», «Gazeta oqïwshïlar? tilinen», «Tilek ha’m usïnnïslar», «Oqïwsh? oy saladï», «Mu’na’sibet» ha’m tag’? da basqa rubrikalar astïnda tiykarïnn «Erkin Qaraqalpaqstan», «Qoraqalpog’ïston tongï», «Qaraqalpaqstan jaslarï», «Ustaz jolï» gazetalarïnda ko’plep ushïrasad?.

Sonïnn’ menen birge, gazeta betlerinde «Sorag’an edin’iz, juwap beremiz?», «Sizin’ advokat», «Soran’ juwap beremiz» rubrikalar? astïnda gazeta oqïwshïlarïnn qïzïqtïg’an ma’selelerdi tu’sindirip beriwin sorap jazg’an xatlard? da ushïratamïz. Bul ma’selege «Erkin Qaraqalpaqstan» gazetasïnn’ redaktsiyalïq ja’m’a’a’ti ta’repinen bir qatar jumïslardïnn’ a’melge asïrïlg’anlïg’ïnn ko’remiz. Puqaralardan kelgen sorawnama xatlar boyïnsha olar meditsina, huqïq, ekonomika, awïl-xojalïg’? tarawlarïnn’ ta’jiriybeli qa’nigelerine mu’ra’jat etken. Gazetada «Shïpakerdin’ ken’esi»,

«Sizin' advokatn'z», «Xatlarga juwaplar» rubrikas? astında maqalalar berilip barılg'an. Ayırm xatlar bolsa ku'ndelikli baspaso'zde basılg'an ayırm materiallar yaki ra'smiy hu'jjetler – nızamlar talqışına baylanışlı? gazeta-oqıwshılarnıñ pikir-usnışlar? bolıw? mu'mkin. Bunday xatlar «Gazeta oqıwshıs? pikir bildiredi», «Usnışlar ha'm pikirler», «Oqıwsh? oy saladı» ha'm tag'? da basqa rubrikalar astında berilip barıladı. A'jiniyaz atındag'? No'kis ma'mleketlik Pedagogika institut? oqıwshıs? Nariman O'tenovtn' «Oqıwsh? oy saladı» rubrikas? astında «Qaraqalpaq klassik shayırların kitapların qaydan tabamız?» («Erkin Qaraqalpaqstan» 2012-jıl 5-aprel) maqalasında «Qaraqalpaqstan telekanalı» arqalı efirge berilgen «So'z ga'whar?» atamasındag'? ko'rsetiwden keyin payda bolg'an pikir ha'm usnışların ortag'a taslaydı. «Milliy ideyan? xalıq sanasına sin'driwde, o'zligimizdi an'lawda shayır babalarımızdın' do'retpeleri hawa menen suwday za'ru'r. Ha'zirgi waqıtta bizler o'zimizdin' sol klassik shayırlarımız Berdaq, A'jiniyaz, Ku'nxoja, O'tesh ha'm basqa da shayırlar, ha'tteki, ha'zirgi da'wirdegi su'yikli shayırmız İ.Yusupovtn' shıg'armaların tabıwımız qıyınğa tu'spekte. Sonday-aq, oyshıl shayırlar? bolg'an Naway? menen Maqtumqulnıñ qaraqalpaq tilindegi shıg'arılğ'an variantların taba almaymız. Qazaq aqın? Abaydın' da shıg'armalar? qaraqalpaq tilinde hesh jerde joq esab?. Avtor, o'z xatında bu'gingi kitap basıp shıg'arılğ'anjolğ'a qoyıw ma'selelerine de ayrıqsha itibar qaratadı.

Meditina ilimlerinin' kandidat?, Qaraqalpaqstan Respublikasına miyneti sin'g'en den sawlıqt? saqlaw xızmetkeri İsmayıl To'remuratovtn' «Gazeta maqalasın izi menen» rubrikas? astında berilgen. Ornı? ko'terilgen a'hmiyetli ma'sele» («Erkin Qaraqalpaqstan» 2012-jıl 16-fevral) atamasındag'? maqalas? da us? mazmunda jazılğ'an xatlardan esaplanadı.

Son?da ayt?p o'tiw or?nl?redaktsiyag'a kelgen xatlard?n' ha'mmesi de gazetada bol?p sh?g'ar?la bermeydi. Olard?n' ishinen, bu'gingi ku'n ush?n og'ada a'hmiyetli, aktual ma'selelerdi ko'terip al?p sh?qqan xatlar, tan'lap al?nad?, qalg'anlar?na bolsa juwap jaz?l?w? kerek, yaki tekserilip ilaj ko'riniwi ush?n tiyisli sho'lkemlerge jiberiledi.

Tilekke qars?, keyingi waq?tlar? xatlarg'a juwap jaz?w, ha'tteki olarg'a shol?w jasaw qusag'an a'piway? jurnalistikal?q ma'deniyat gazeta betlerinde ko'rinqbey qalg'anl?g'?ash?narl?.

Ul?wma alg'anda redaktsiyag'a keliwshi ku'ndelikli xatlard? tematikal?q jaqtan tu'rlerge bo'liw, olarda turm?s sh?nl?g'?n?n' beriliwi menen a'hmiyetke iye. Olarg'a itibar beriw, qa'dirine jetiw, paydalan?w ha'r bir ku'ndelikli gazetan?n' janl?, xal?qsh?l, ta'sirshen' bol?w?nda, o'z x?zmet waz?ypas?n tol?q o'tewde ja'rdem bereri so'zsiz.

2.2. Epitolyar publitsistikada «Ashuq xat» ha'm de mu'ra'jatnamalar

Xattin' ja'miyetlik ko'z-qarastan og'ada salmaqla ha'm a'hmiyetli ko'rinisi «Ashuq xat» ha'm «Mu'ra'jatnama»lar esaplanad¹ - dep ko'rsetedi bul taraw boyusha izertlew jumshin alip barg'an belgili ilimpaz, filologiya ilimlerinin' doktor, professor M.Xudayqulov o'zining' «Jurnalistika va publitsistika» degen miynetinde.

«Ashuq xat – turmushdag' qanday da bir a'hmiyetli ja'miyetlik, ekonomikal, ma'deniy-ruwxiy ma'sele, mashqala haqqida qanday da bir shaxs yaki bir toapr adamlardin' pikirleri, ko'z-qaraslar tiykarida jazilgan publitsistikalar material esaplanad. Bunday xatta us bu'gingi kunnin', ha'zirgi waqt ushin ju'da a'hmiyetli bolgan ma'sele, mashqalan ko'terip shug'ad, on ken' ja'miyetshilik na'zerine ushad. Bunday xatlar o'tkir publitsistikalar ruwx ta'sir etiwshi ku'shke iye bolw? kerek. Ashuq xatta ulwma ja'miyetlik a'hmiyetlilik ayrqsha orind tutad. Sonliqtan da ol o'zining ushday o'zgesheligi menen a'piway? xattan parq qilad.

Ashuq xattin' o'zine ta'n ko'rinislerinin' biri «Mu'ra'jatnama» formasida bolad. Bunday xatlar rasmiy xarakterde de bolw? mu'mkin. Ma'selen, ma'mleket basshishin' belgili bir konferentsiya qatnaswshlarna yaki miynette joqar jetiskenliklerdi qolg'a kirgizgen wa'layat, rayon, yaki qanday da bir ka'rxana miynet ja'ma'a'tine jollag'an xat, qutlqlaw, yaki qanday da bir a'njuman qatnaswshlarin' ma'mleket basshishina jollag'an xatlar malsalida bolw? mu'mkin.

¹ Худайкулов М. Журналистика ва публицистика. Тошкент, «Университет» 2008, 169-бет.

Qaraqalpaqstan baspasozinde bunday ta'jiriybe, ush ko'plep ush'asad? «Erkin Qaraqalpaqstan» gazetasın' 2010-jıl 10-aprel sanında O'zbekstan Respublikası Prezidenti İslam Karimovtın «Dag'darısqa qarsı ilajlar bag'darlamaların' na'tiyjeliligi ha'm da'g'darıstan keyingi rawajlanıwdın' en' a'hmiyetli bag'darlar?» (O'zbekstan mısasında)» temasındaǵa xalıq aralıq ilimiy a'meliy konferentsiya qatnaswshlarına mu'ra'ja'a'ti berilgen. O'zbekstan Prezidenti konferentsiya qatnaswshlarına «Dag'darısqa qarsı ilajlar bag'darlamaların' milliy da'rejede o'z waqtında qabıl etilgeni, dag'darısharayatına juwap beriw, anıq maqsetlerge bag'darlang'anlıǵı» ha'm na'tiyjeliligin O'zbekstan mısasında tallap shıǵıw, eldin' ekonomikasın dag'darıstan keyingi rawajlandırıw boyınsha pikir alıw, bul boyınsha ko'z-qaraslarımız, rejelerimiz ha'm a'hmiyetli wazıypalarımızǵa sın baha beriw a'tirapın' barlıǵı» qatnaswshlarına og'ada paydalı bolatug'ınlıǵına guman joq dep ko'rsetedi. Prezidentimiz konferentsiya qatnaswshlarına mu'ra'ja'a't ete otırıp «Ken' ko'lemli investitsiyalıq bag'darlamanı a'melge asırıw, ekonomikada strukturalıq o'zgerislerdi dawam ettiriw, sotsiallıq ha'm strukturalıq joybarların' ko'lemin ja'ne o'risin sezilerli da'rejede ken'eytiw, ushlardıń esabınan xalıqtın' ba'ntligin ta'miyinlew salıq ju'gin izbe-iz kemeytip barıw, eksportqa bag'darlang'an jetekshi tarmaqlar ushın za'ru'rli pereferentsiyalar jaratıw usag'an ilajlar Dag'darısqa qarsı ilajlar bag'darlamasında belgilengen maqsetlerge erisiwde a'hmiyetli faktor boldı» - dep ko'rsetedi.

O'zbekstan Respublikası Prezidentinin' qanigelerdin' bayram aldı qutlıqlawlar da gazeta betlerinde turaqlı tu'rde ja'riyalanıp bul da «ashıq xattın» bir formasıspatında o'zinin' ko'rinishin tapqan.

Gazeta-betlerinde Qaraqalpaqstan Respublikası Joqargı Ken’esi, Qaraqalpaqstan Respublikası Ministrler Ken’esinin’ anaw yaki mñhaw ma’seleler boyınsha respublika xalqına qutlıqlawlar?, sonday-aq mu’ra’ja’a’tlar? berilip barılg’an. Mñsal?, gazetanıñ 2011-jıl 17-sentyabr sanında («Qaraqalpog’iston tongı») «Paxta jıyın terimin awız birishilik penen o’tkeriw maqsetinde diyxan ha’m fermerlerge, awıl xojalıgı? qa’nigelerine, barlıq xalqımızg’a Qaraqalpaqstan Respublikası Joqar Ken’esi ha’m Ministrler Ken’esinin’ mu’ra’ja’a’tı qabıl etilgen. Bunday qutlıqlaw ha’m de mu’ra’ja’a’tnamalarda en’ a’hmiyetli ja’miyetlik ma’seleler o’z sa’wleleniwin tabadı.

Ayırım ashıq xatlarda anaw yaki mñhaw mazmundagı? ja’miyetlik ma’seleler avtordıñ ko’pshilikke aytpaqshı bolg’an pikiri de beriliwi mu’mkin. Bunday ashıq xatlar Qaraqalpaqstan baspasozinde og’ada siyrek ushırasadı. Biz keyingi u’sh jıl ishinde puqaralardıñ yaki jurnalistlerdin’ ashıq xatlarıñ ushıratpadıq. Bunday usılda jazılg’an ma’yli ol jurnalistlik miynet yaki qa’legen puqaranıñ mu’ra’ja’a’tı bolsın «Ashıq xat» dep jazılwısha’rt.

Xattıñ baspasozde ha’m jazba a’debiyatta ken’ orın alwshı en’ a’hmiyetli ko’rinislerinin’ biri ko’rkem a’debiy xatlar yaki epistolyar publitsistika sanaladı.

Epistolyar so’zi latınsha – «epistola» xat, jiberilgen mag’lıwmat degen ma’nisti an’latadı. Bul janr ko’rkem a’debiy yaki publitsistikalıq shıg’armanıñ xat usqında beriw bolıp tabıladı. Yag’nıy, belgili jazwshılar, a’debiyatshılar, ilimpazlar o’zlerinin’ a’hmiyetke iye bolg’an ja’miyetlik ko’z-qaraslarıñ ken’ ja’miyetshilikke jetkeredi. Ullı jazwshılardıñ qa’lemi menen du’nya a’debiyatı ha’m ja’miyetlik pikir tariyxında bunday shıg’armalar og’ada ko’p do’rege. Mñsal?, orta a’sirdin’

en' ull? shay? Alisher Naway? «Munshaot» sh?g'armas? Furqatt? shet elde tur? «Turkiston viloyati gazetasi»ne jibergen xatlar?, ull? rus s?sh? V.G.Belinskiydin' «Gogolg'a xat» maqalas?, ull? rus jaz?wsh? L.N.Tolstoyd? «J?m turalmayman» dep atal?wsh? ash? xat?, T.Qay?bbergenovt? «O du'nyadag'? atama xatlar» atamas?dag'? roman esse ha'm tag'? basqalar? bug'an m?sal bola alad?. Bul xatlarda sh?g'arma avtorlar? o'z da'wirinin' og'ada a'hmiyetli ja'miyetlik-siyas?, ruwx?-do'retiwshilik ma'slelerin ko'terip sh?qqan edi. Bunday sh?g'armalarda a'dette turm?s waq?yalar? analizlewde ma'nawiy talapshan'l?, kritikal? ruxta jaz?l?w? mu'mkin. Bunday mazmundag'? ash?k xatlar az da bolsa Qaraqalpaqstan baspaso'zinde ush?ayd?.

Respublikag'a belgili jurnalist T.Masharipovan? «Kewil qus?m» ush?p... yamasa Ulmambet ag'ag'a xatlar atamas?dag'? ash? xat? («Erkin Qaraqalpaqstan» 2011-j?l 16-avgust san?) so'zimizdin' m?sal?. Bunday mazmundag'? xatlar do'retiwshi insann? na'tiyjesi jum?s islewine ku'sh bag'?shlayd?.

Xat janr? g'alaba xabar qurallar? derlik barl?q tu'rlerinen or?n alg'an. Son? menen qatar redaksiyalarg'a jiberilgen ku'ndelik xatlar gazeta, sonday-aq, jurnallar menen bir qatarda radio, televideniede de berilip bar?lad?.

Juwmaqlast?p aytqanda, xat janr? publitsistikan? ken' ko'lemli, ko'p q?l? janrlar?nan biri bol?, insann? ja'miyetlik du'nyan? u'yreniwde ayr?qsha x?zmet etedi.

Biz pitkeriw qa'nigelik jum?s?m?zda xatlar menen islesiw, son? menen birge on? janrl?q o'zgeshelikleri haqq?nda toplag'an mag'l?wmatlar?m?zda ilimiy ko'z-qarastan tu'sindirip beriwge ha'reket ettik.

Juwmaqlaw

Biz, pitkeriw qa'nigelik jumǵǵında u'yreniw jazıw barǵında gazeta redaksiyalarǵıń xızmetinin' tiykarǵı xatlar menen islesiw quraytug'ıńǵıǵa isendik. Haqıyqatında da, gazeta redaksiyalarǵa bunnan ko'p jıllar burǵıǵıdag'ıday xatlar ag'ıǵıp kelip turmasa da, belgili da'rejede xalqǵında jetiskenliklerin ha'm mashqalalarǵı, qızǵıwshılıqlarǵı ha'm talaplarǵı xatlar arqalı sa'wlelendirip otırǵan desek asra aytqan bolmaymız. Sonlıqtan da, bu'gingi jurnalistlerden xatlar menen islesiwde og'ada bilim ha'm ta'jiriybeni, sergeklikti, izleniwshilikti talap etedi.

Biz, pitkeriw qa'nigelik jumǵı izertlew dawamında jurnalistlik do'retiwshilik miynetin' da'slepki tiykarı bul xat degen sheshimge keldik. Jurnalist kelgen xatlardı u'yreniw arqalı onnan ja'miyet ushın za'ru'r bolǵan ma'seleni ko'terip shıǵadı. Biz pitkeriw qa'nigelik jumǵında usı ma'selelerdi qamtıwǵa, ashıp beriwge ha'reket ettik.

Qaraqalpaq jurnalistikasında janrlardıń jetilisiwi, rawajlanıwı ha'm qalıptesiwi o'zine ta'n bolǵan rawajlanıw basqıshlarǵa iye. Biz izertlegen gazetalarda xatlar menen islesiw ma'seleleri, tek xatlar menen islesiw emes, al onıń janrlıq o'zgesheligin belgilewde a'hmiyetli bolıp, milliy baspasozde ılayıqlı ornı bar. Ol arqalı ha'r bir da'wirdin' jılnaması sa'wlelenedi, da'wirdin' ja'miyetlik-siyasiy kelbeti o'z ko'rinishin tabadı. Gazeta ha'm jurnal oqıwshıǵıńıń itibarın o'zine birden tartatug'ın «xatlar» bu'gingi künde gazeta materiallarǵı da tiykarǵı quraydı. Sebebi, bu'gingi informatsiya a'siri dep atalg'an XXI a'sirde adamlardıń informatsiyag'a bolǵan talabı olardıń redaksiyalarg'a xat jazıwına sebep boladı. Sonlıqtan da gazetalarda tez-tez ushırasıp turatug'ın

«Redaktsiyalıq pochta» tu'sinigi ken' ma'niste bolıp, o'z ishine sol redaktsiyag'a pochta arqal? yamasa avtordın' tikkeley o'zi arqal? bolsa da kelip tu'sken barlıq materiallarda xatlard? qamtıyd?. Olar: xatlar, ra'smiy materiallar, sho'lkemlerdin' juwap xatlar? ha'm tag'? basqalar bolw? mu'mkin. Sonlıqtan da, bu'gingi ku'nde ha'r bir redaktsiyada (ol g'alaba xabar quralların' qays?tu'ri bolmasın) xatlar bo'limi sho'lkemlestiriledi.

Bunın' sebebi, birinshiden, redaktsiyag'a kelip tu'sken xatlarda ko'terilgen ma'selenin' turmıslıq a'hmiyetke iye ekenligi ha'm onın' ha'zir juwaplıq tez sheshiw za'ru'rliğı, sonday-aq, bul ma'selege tiyisli orınlar ha'm juwapker adamlardın' dıqqatın qaratw maqsetinde. Ekinshiden, kelip tu'sken ko'binese qanday da bir ka'rxanada islep atıg'an adamlar ta'repinen jazılıp, redaktsiyag'a jollanad?. Bul jerde xatlar u'yrenilip tiyisli orınlarg'a jiberiledi. Avtorlar redaktsiyanın' bul ma'sele menen tezirek shug'ıllanwın o'tinish etedi. Redaktsiya bolsa olardın' tilek o'tinishlerin orınlaw? sha'rt. Bul puqaralardın' mu'ra'jatlar? haqqındag'? nızamnın' da orınlanwın a'meldegı ko'rınisi esaplanad?. Mine usınday sebeplerge bola gazetanın' operativ jumısların na'tiyjesin ko'rsetetug'ın «Bir xattın' izinen», «Redaktsiyag'a xat», «Redaktsiya pochtas?» rubrikas?baspaso'zde jiyi-jiyi qollanılad?. Son? da ayrıqsha atap o'tiw kerek, redaktsiyag'a kelgen xatlar publitsistikanın' epistolıy janrına tiyisli bolıp, ma'mleketimizdin' u'lken siyasiy g'ayratkerlerinen tartıp, belgili jazıwsh? shayırlar, ilimpazlar, a'piway? miynet adamlar? da xat arqal? redaktsiyag'a mu'ra'jaat etiwı mu'mkin.

Ulıwma aytqanda xatlar barlıq redaktsiya jumslarının' tiykar? esaplanad?. Ha'r bir gazeta-jurnal sanlar?, radioesittiriwler menen teleko'rsetiwler o'z auditoriyasının' tilek ha'm o'tinishleri, pikir ha'm ushısların esapqa alg'an jag'dayda tayarlanad?. Ha'tteki, ayatın waqıtlar?

jurnalistler bir xattın' juwabın izlep ha'ptelep, aylap jumıs alıp barad?. Demek ha'r bir redaktsiya xatlarg'a su'yenip is alıp barad?. Bul epistolyar publitsistika shıǵarmalarının' ken'nen jarıq ko'riwi, olarg'a ayrıqsha itibar beriliwi, usı janrdın' publitsistikalıq do'retiwshiliginin' basqa da formalar? qatarında ornı og'ada u'lken ha'm ju'da' za'ru'rli ekenliginin' gu'was? bolamız. Demek, redaktsiyada xatlar menen islesiwdin' mu'mkinshiliklerin, o'zine ta'n o'zgesheliklerin, olard? baspada paydalanıw sırların biliwimiz, u'yreniwimiz bizin'she og'ada a'hmiyetli.

Pitkeriw qa'nigelik jumısınızdın' tiykarg'? wazıypas? ha'm maqseti to'mendegilerden ibarat edi. Bular:

Birinshiden: gazetalarda xatlar menen islesiwdin' maqset ha'm wazıypaların u'yreniwdin' a'hmiyetin ashıp beriw.

Ekinshiden: xatlar menen isleskende birinshi gezekte insan ta'g'diri menen baylanıslı jumıs alıp barıw za'ru'rlogin ko'rsetip beriw.

U'shinshiden: xattın' gazeta redaktsiyasına ju'kleytug'ın wazıypasın anıqlaw.

To'rtinshiden: Redaktsiyalarda xatlar menen sistemalı tu'rde islesiwdi sho'lkemlestiriwdin' ilajların izlestiriw.

Besinshiden, xatlardın' janrlıq o'zgesheliklerin u'yreniw arqalı jurnalisttin' do'retiwshilik miynetin ko'rsetip beriw, sonday-aq xat janrının' informatsiyalıq, analitikalıq mu'mkinshiliklerin ko'z-qarastan u'yreniw, juwmaqlar jasawdan ibarat.

Usı maqsetke kelip shıqqan jumısınızd? u'lken eki bapqa ha'm to'rt paragrafqa bo'ldik.

«Gazetada xatlar menen islesiwdin' maqset ha'm wazıypalar?» dep atalg'an, jumısınızdın' birinshi babında – biz gazetada xatlar menen islesiwdin' maqset ha'm wazıypalarına toqtaw menen birge xat janrının'

qa'liplesiwi tariyxına ha'm rawajlanıw evolyutsiyasına qısqasha sholıw jasaladı. Onda tariyxıylıq printsipline su'yengen halda bul janrdıń Tu'rkıstan baspasozında, sonday-aq, qaraqalpaq baspasozında qa'liplesiwi ha'm mazmunı, qurılısı jag'nan kem-kem rawajlanıwı bar. Ilimiy ko'z-qarastan u'yrenildi, onıń payda bolıwı tiykarlar haqında pikir ju'ritiledi. Sonday-aq bul bapta xat janrdıń, ulıwma redaktsiya pochtasına kelip tu'sken ha'r bir xat belgili bir sotsiallıq qubılıs sıpatındaǵı ayrıqshılıqların ha'r ta'repleme izertlewdi o'z aldınǵı maqset etip qoydıq ha'm bul maqsetimizge eristik.

Xatlar xalıqtın' sotsiallıq turmisin jasaw sharaytin, turmisliq tashwishlerin, quwanish qaygıların sonday-aq jetiskenliklerin wo'z ishine aladi. Redaktsiyaga kelip tusken xat apiwayı xat sipatında emes, al wonın' artında bir insanın' tagdirinin' turganligin umitpaw kerek. Sonlıqtanda xatlar menen islesiw wogada quramalı, wogada juwapkerli. Mine usı tareptende pitkeriw qanigelik jumisinin' qay gurlim darejede aktuallı ekenligin korsek boladi. Jamiyettin' anaw yaki minaw salasındagı waqıya, fakt ham hadıyselerdi, janalıqlardı ozinde sawlelendirgen, jamiyetshiliktin pikirini oyatiwshi qandayda bir janalıq kirgiziwshi xatlar adamlardı jamiyet penen baylanistirip qoymastan al jamiyettide adamlar menen baylanistiratugin kopir xızmetin atqaradı. Pitkeriw qanigelik jumisi Kirisiw, tiykargı eki bap, juwmaqlaw ham paydalanılǵan admiyat diziminen turadı. Gazetanin birinshi bapı "Gazetada xatlar menen islesiwdin maqseti ham wazıypaları" dep atalıp, onin birinshi bolimi "Xat artında insan tagdiri...", "Adamlar ne ushin gazeta redaktsiyalarına xat jazadı?", degen masele ustinde piker juritedi ilimiy ko'z qarastan xat janrdin qaliplesiw tariyxin qaraqalpaqstan baspa sozi misalında uyreniwge hareket jasadıq. Ekinshi bolimde bolsa redaktsiyaga kelgen xatlardan

paydalaniw, oni redaksiyalarga bolıw, gazetada jaryalaw dep ataladı. Bul bolimde redaksiyalardin xatlar menen islesiw mexanizmi haqqında ilimiy adebiyatlardan paydalaniw arqalı sonday-aq, ameliyatta qollanılıp atirgan jumis islew metodların “Erkin Qaraqalpaqstan”, “Qaraqalpaqstan Jaslari”, “Jetkinshek”, “Ustaz Joli”, “Qaraqalpogstan Tongi”, gazetalarinin’ is tajriybelerine arqa su’yedik. Sonin menen birge bul bagdarda ilimiy jumislar alıp bargan professor M.Xudayqulov, F.Muminov, tariyx ilimlerinin kandidati D.Bekbawliev, filologiya ilimlerinin kandidati Z.Qojiqbaevalardin ilimiy miynetlerinen paydalandıq. Bul “Xattin janrlıq ozgesheligi” dep atalgan, ekinshi bapta ham korinedi. Ekinshi bapın birinshi bolimi “Xat-publistikanin ozine tan bolgan janri sipatında” dep atalıp bul bolimde xattin janrlıq ozgesheligi, bul janr ustinde jurnalistlerdin jumis alıp bariw sheberlikleri ashıp beriwge hareket etilgen. Gazeta tigindilerin uyreniwge hareket jasaganligi korinip tur. A’sirese, xat janrının bagdarın belgilep beriwshi rubrikalardin da ahmiyetine toqtap wo’ttik.

Paydalanġ'an a'debiyatlar dizimi

1. Каримов И.А. Миллий истиқлол ғояси: Асосий тушунча ва тамойллар. Тошкент. «Ўзбекистон». 2000.
2. Каримов И.А. Энг асосий мезон – Хаёт ҳақиқатлигини акс эттириш. Тошкент. 2009 й.
3. Каримов И.А. Мәмлекетимизде демократиялық реформаларды елде тереңлестириў ҳәм пуқаралық жәмийеттиң қурыў концепциясы. «Еркин Қарақалпақстан» 2010-жыл 16-ноябрь.
4. Оммовий Ахборот воситалари туғрисида (янги тахрир) ЎзР Қонуни «Халқ сўзи» газетаси 2007 йил. 16-январь.
5. Абдуазизова Н.А. Туркистон матбуоти тарихи. Тошкент, «Академия», 2001.
6. Абдуазизова Н.А. Ўзбекистон журналистикаси тарихи. Тошкент, «Академия», 2003.
7. Аналитическая журналистика. (Теория и методика журналистского творчества) Часть 1. Конспект лекций. Составители К.Т.Ирназаров, Я.М.Маматова. Ташкент, УзНУ, 2001.
8. Ворошилов В.В. Журналистика. Учебник. С. –Пб, 1999.
9. Гаранина Н.С. Работа редактора над фактическим материалом. М., 1990.
10. Дўстқораев Б.А. Туркистон жадидларининг йирик сиймоси. «Жаҳон адабиёти», 1998, №3.
11. Жабборов С.М. Оммавий ахборот воситалари қонунчилиги. Маърузалар матни. Тошкент, ЎзМУ. 2000.
12. Жамоатчилик билан ишлаш – Паблик рилейшнз. Тузувчи Н.Ғафуров. Тошкент, ЎзМУ, 2002.

13. Кримский Ж.Л. Репортаж, материалларининг ёзилиши ва тахрир қилиш асослари. Журналистлар учун қўлланма. Инглизчадан таржима. Тошкент, 2003.
14. Журбина Е.И.. Теория и практика художественно-публицистических жанров. М., 1976.
15. Журналистик суриштирув. Қисқача таъриф ва тавсиялар. Тошкент, 2002.
16. Информация в печати. Краткий курс лекций Составители К.Т.Ирназаров, Я.М.Маматова. Ташкент, 2000.
17. История журналистики Узбекистана. (Тексты лекций). Составитель Ф.И.Муминова. Ташкент, НУУз, 2000.
18. Ким М.Н. Репортаж: Технология жанра. С –Пб., 2005.
19. Корконосенко С.Г. Основы журналистики. Учебник М., 2001.
20. Мелибоев А., Нестеренко Ф.П., Эрназаров К.Т., Маматова Я.М., Коробкин Д.И. Труд журналиста: Профессионализм, творчество, мастерство. Учебное пособие. Ташкент, УзНУ, 2002.
21. Муминова Ф.И. Современная зарубежная журналистика. Тексты лекций. Ташкент, НУУз, 2001.
22. Муминов Ф.А. Журналистика ижтимоий институт сифатида. Тошкент, «Университет», 1998.
23. Профессиональ маҳорат сари тўрт кадам. Журналистлар учун қўлланма. Тошкент, 2002.
24. Публицистикада образ ва образлилик. Журналистика факультети II курс талабалари учун ўқув дастури. Тузувчи М.Худойқулов. Тошкент, ЎзМУ. 2002.
25. Рашидова Д.К. Интернет – источник журналистской информации СМИ. Лекции. Ташкент, «Университет», 1999.
26. Рендаль Д. Универсальный журналист. Алматы, 1996.

27. Рихсиев Б. Тўлқинлар қанотида. Тошкент, Бирлашган нашриёт. 1967.
28. Роль средств массовой информации в переломные периоды. XX века. Материалы международной конференции, организованной фондом имени К.Аденауэра. Ташкент, 14-16-апреля 1998 г.
29. Рустамов М. Ўзбек китоби. Тошкент, «Ўзбекистон», 1968.
30. Стюфляева М.И. Образные ресурсы публицистики. М., 1982.
31. Тертычный А.А. Жанры периодической печати. М., 2000.
32. Тертычный А.А. Расследовательская журналистика. М., 2002.
33. Тошалиев И. Адабий тахрирнинг мантикий асослари. Университетларнинг журналистика факультетлари учун ўқув қўлланма. Тошкент, ЎзМУ, 1999.
34. Тоғаев О. Публицистика жанрлари. Тошкент, Ўқитувчи, 1976.
35. Тоғаев О. Ўзбек бадиий публицистикаси. Тошкент, Фан, 1981.
36. Эрназаров Қ.Т. Маматова Е.М. Тошалиев И.Э. Эрназаров Ш.Қ. Репортёрлик фаолиятининг назарияси ва амалиёти. Ўқув қўлланмаси. Тошкент, 2002.
37. Худойкулов М. Ўзбек ҳажвий публицистикаси. Тошкент, Университет, 2001.
38. Худойкулов М. Оммавий ахборот воситалари назарияси, Маърузалар матни. Тошкент, ЎзМУ, 1999.
39. Худойкулов М. Оммавий ахборот воситалари типологияси, Маърузалар матни. Тошкент, ЎзМУ, 2000.
40. Худойкулов М. Матбуот эркинлиги. Тошкент, Ўзбекистон Миллий энциклопедияси, 2003, 5-том.
41. Худойкулов М. Ҳажвнинг ҳаётини руҳи. Тошкент, «Ўзбек тили ва адабиёти», 2003. №3.
42. Худойкулов М. Радиоэшиттиришлар. Тошкент, Ўзбекистон Миллий энциклопедияси, 2004 йил, 6-жилд.

43. Худойкулов М. Матбуотнинг бош принциплари. «Жамият ва бошқарув», 2005 йил, 1 сон.
44. Худойкулов М. Фельетон. Ўзбекистон Миллий энциклопедияси, 2005 йил, 9 жилд.
45. Худойкулов М. Бадиий публицистика жанрлари. Ўқув қўлланмаси, Тошкент, ЎзМУ, 2004.
46. Худойкулов М. Журналистикага кириш. Ўқув қўлланмаси. Тошкент, ЎзМУ, 2005.
47. Энтин В. Пресса рынке информации. М., 1992.
48. Ҳамдамов Ю. Замон ва мезон. Тошкент. Ўзбекистон. 1981.
49. Бекбаўлиев Д. Газета қалай шығады? Нөкис, «Билим» 2011-ж.
50. Қожықбаева З. Жанрлар: Макет. Дизайн. Нөкис. «Қарақалпақстан» 2011-ж.
51. «Еркин Қарақалпақстан» газетасының 2005-2012-жыл тигиндилери.
52. «Қарақалпоғистон тонги» газетасының 2005-2012-жыл тигиндилери.